

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยดังนี้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาและพฤติกรรมของผู้สูงอายุ
2. แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ
3. แนวคิดเกี่ยวกับสังคมวิทยาของผู้สูงอายุ
4. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาและพฤติกรรมของผู้สูงอายุ

ภายใต้แนวคิดจิตวิทยาและพฤติกรรมของผู้สูงอายุนี้นักการศึกษาได้จำแนกพฤติกรรมและด้านจิตวิทยา ของผู้สูงอายุไว้หลายด้าน ดังนี้

1. เกี่ยวกับพฤติกรรมเบี่ยงเบนของผู้สูงอายุ

ในสังคมไทยปัจจุบันมีการเอาเปรียบผู้สูงอายุในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น กลุ่มมิจฉาชีพที่หากินโดยการทำให้ผู้สูงอายุไปขอรทาน หรือการที่ลูกหลานใช้ประโยชน์จากการเสียชีวิตของผู้สูงอายุ โดยการเป็นสมาชิกของกลุ่มฉวยโอกาสสงเคราะห์ เป็นต้น

ประเด็นข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษา เรื่องพฤติกรรมเบี่ยงเบนของผู้สูงอายุ ในเรื่องอาชญากรรมที่มีผู้สูงอายุเป็นเหยื่อ คือ ปัญหาในการรวบรวมสถิติข้อมูล จากหน่วยงานของทางการและการนำเสนอข้อมูล ซึ่งมักจะรายงานในลักษณะต่ำกว่าสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ อาจเกิดจากวิธีการบันทึกข้อมูลหรือการที่คนสูงอายุมิได้ไปแจ้งความ เป็นต้น เช่น สถิติการสำรวจของ FBI ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีแนวโน้มที่จะเสนอข้อมูลว่าคนสูงอายุตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมน้อยกว่าคนทั่วไปมาก แต่ในทางกลับกัน ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจโดย LEAA (Law Enforcement Assistance Administration) มีแนวโน้มที่เสนอข้อมูลว่า คนสูงอายุมักตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมบางชนิดค่อนข้างมาก เช่น อาชญากรรมเกี่ยวกับการลักขโมยซึ่งมักจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลสูงอายุโดยตรงระหว่างเหยื่อกับผู้กระทำอาชญากรรม คนสูงอายุมักจะ

ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมประเภทนี้มากกว่ากลุ่มอายุอื่น และเมื่อกล่าวถึงเรื่องความกลัวอาชญากรรมแล้ว จะพบค่อนข้างชัดเจนว่า คนสูงอายุกลัวอาชญากรรมมากกว่ากลุ่มอายุใด ๆ สาเหตุประการหนึ่งอาจเนื่องมาจากว่า คนสูงอายู้รู้สึกอ่อนแอ รู้สึกโดดเดี่ยว เช่น ในกรณีที่มีการทำร้ายต่อตัวคนสูงอายุนั้น คนสูงอายู้รู้สึกว่าไม่มีความสามารถที่จะป้องกันตัวเองได้ ในกรณีเกี่ยวกับการลักขโมยหรือการโจรกรรม คนสูงอายุดูเหมือนว่าจะเป็นกลุ่มที่มีทรัพยากรเหลือน้อยที่สุด การโจรกรรมทรัพย์สิน แม้เพียงน้อยนิดนั้น จึงมีผลต่อคนสูงอายุมาก

Goldsmith และ Thomas (อ้างใน บุญขมาส สินธุประมา, 2539, หน้า 79) ได้อธิบายข้อมูลหลายประการเกี่ยวกับการที่คนสูงอายุมักจะถูกทำร้ายหรือถูกกระทำโดยอาชญากร ดังนี้

1. คนสูงอายุมิรายได้น้อยหรือลดลงมาก ฉะนั้นผลการสูญเสียทรัพย์สินเงินทอง จากการโจรกรรมจึงมีมากกว่าผลที่มีต่อกลุ่มอายุอื่น ๆ
2. คนสูงอายุมักจะตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม ประเภทเดียวกันซ้ำอีก โดยอาชญากรรมกลุ่มเดียวกัน
3. คนสูงอายุมิแนวโน้มที่จะอาศัยอย่างโดดเดี่ยว และถูกโดดเดี่ยวจากสังคม
4. คนสูงอายุมิกำลังความแข็งแรงทางร่างกายลดลง มีความสามารถน้อย ที่จะป้องกันตนเองหรือหลบหนีจากสถานการณ์ที่เป็นภัย
5. คนสูงอายุมิความแปรปรวนทางร่างกาย ถ้าหากจะป้องกันตนเอง ก็อาจถูกทำร้ายให้บาดเจ็บได้ง่ายกว่าคนวัยอื่น ๆ เช่น กระจกหักง่ายกว่าและหายได้ยากกว่า คนสูงอายูจึงจะไม่พยายามต่อต้านเมื่อถูกทำร้าย
6. คนสูงอายุมิแนวโน้มที่เผชิญกับความเจ็บป่วยทางสภาพร่างกาย ปัญหาเกี่ยวกับสายตา และการได้ยิน รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ เช่น เรื่องกระดูกและข้อ เป็นต้น
8. พวกเขาชญากรรม มองเห็นความเสื่อมถอยทางด้านกายภาพของคนสูงอายุ ฉะนั้นพวกเขาชญากรรม จึงพยายามหาเป้าหมายคนสูงอายุ ซึ่งความสูงอายุเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัดเจน ว่าใครเป็นคนสูงอายุ
9. มีแนวโน้มค่อนข้างสูงว่า คนสูงอายุจะอาศัยอยู่ในชุมชนหรือบริเวณที่มีความเสี่ยงต่ออาชญากรรมสูง เช่น อาศัยอยู่ในใจกลางเมืองใหญ่ ๆ ที่มีแนวโน้มของอาชญากรรมสูงกว่าบริเวณย่านชานเมือง ฉะนั้นคนสูงอายุจะพบว่า ตนเองอยู่ใกล้กับกลุ่มคนที่มีแนวโน้มที่จะกระทำหรือก่ออาชญากรรมต่อคนสูงอายุ เช่น คนที่ตกงานหรือวัยรุ่นที่ไม่ได้เรียนหนังสือ

10. กำหนดวันเวลาของการได้รับบำนาญ บำนาญ และเงินสวัสดิการของ ผู้สูงอายุ จะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า คนสูงอายุจะได้รับเงินเหล่านี้เมื่อใด จึงยังเป็นการง่าย สำหรับอาชญากรที่จะปล้นจี้คนสูงอายุเหล่านี้

11. คนสูงอายุมักจะพึ่งพาอาศัยการเดินทาง หรือการขนส่งสาธารณะมากกว่า คนอื่น ๆ เนื่องจากมีข้อจำกัด ทางด้านกายภาพและด้านการเงิน จึงมีคนสูงอายุส่วนน้อยที่จะขับรถ หรือมีรถยนต์เป็นของตนเอง ฉะนั้นเมื่อคนสูงอายุ ต้องเดินทางโดยพาหนะสาธารณะจึงมีโอกาส ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรได้มากกว่า

12. คนสูงอายุมักตกเป็นเหยื่อของการหลอกลวง โดยใช้เล่ห์เหลี่ยมเพทุบายได้ มากกว่า

13. คนสูงอายุต้องประสบกับอาชญากรรม ในอัตราที่สูงที่สุดเกี่ยวกับการ ลักขโมย ซึ่งมีลักษณะการกระทำต่อตัวบุคคลโดยตรง เช่น การขโมยกระเป๋าเงินของผู้ชายหรือ กระเป๋าถือของผู้หญิง โดยตรงจากคนที่เป็นเหยื่อ รวมทั้งการวิ่งราว การล้วงกระเป๋า ซึ่งคนสูงอายุ จะประสบปัญหาอาชญากรรมประเภทนี้มากที่สุด

14. ความรู้หรือการรับรู้ เกี่ยวกับความเปราะบางของคนสูงอายุ ที่ตกเป็น เหยื่อของอาชญากรมีผลต่อเสรีภาพ ในการไปไหนมาไหนของคนสูงอายุ จากการที่คนสูงอายุกลัว ว่าจะตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม จึงทำให้คนสูงอายุกักขังตัวเองอยู่ในบ้าน ปราณุกการณ์เช่นนี้มี มากขึ้น คนสูงอายุจึงปฏิเสธการไปเดินเที่ยวข้างนอก ผลจากการที่มีความกลัวเกินไป จึงก่อให้เกิด ผลลบลต่อคนสูงอายุ และเป็นผลกระทบเสียยิ่งกว่าข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น (กลัวมากจนไม่กล้าออกไป ไหน)

15. เนื่องจากการที่คนสูงอายุมีสถานภาพทางสังคม และภาพลักษณ์ในทางที่ เลื่อมถอยลง ฉะนั้นเมื่อคนสูงอายุประสบกับอาชญากรรมจึงมีแนวโน้มที่จะไม่ไปแจ้งตำรวจ

16. ความกลัวอาชญากรรมของกลุ่มคนสูงอายุในอเมริกา พบว่าเพศหญิงเป็น กลุ่มที่กลัวมากกว่าเพศชาย คนผิวดำกลัวมากกว่าคนผิวขาว คนสูงอายุที่อยู่ในเมืองชั้นในจะกลัว มากกว่า คนที่อยู่ชานเมืองหรือชนบท คนที่ยากจนจะกลัวมากกว่าคนชั้นกลางหรือพวกรายได้สูง

นอกจากนี้ Thomas ผู้เชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุยังกล่าวว่า คนสูงอายุมิแนวโน้มที่จะมี ความกลัวมากกว่าความเป็นไปได้จริง ๆ หรือความใกล้เคียงที่ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม แต่เมื่อ ดูสถิติของตำรวจมีแนวโน้มที่ชี้ให้เห็นว่าคนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองชั้นในนั้น ผู้หญิงที่เป็นคนผิวดำ

และคนจนมักจะตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมมากกว่า โดยสรุปแล้วกลุ่มคนที่กลัวอาชญากรรม และกลุ่มคนที่ตกเป็นเหยื่อเป็น กลุ่มเดียวกัน ฉะนั้นจึงดูชอบธรรมที่คนสูงอายุเหล่านี้จะกลัว เพราะสถิตินั้นแสดงว่ามีความสมเหตุสมผลที่ผู้สูงอายุจะกลัวอาชญากรรมในแต่ละกลุ่ม

นอกจากนั้น คนสูงอายุมักตกเป็นเหยื่อในสถานที่ใกล้ที่พักของตนเอง ในระยะห่างไม่กี่ ช่วงตึก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการรุกรานเข้าไปในถิ่นที่อยู่อาศัยส่วนตัวของแต่ละคนยังทำให้ผู้สูงอายุ เกิดความกลัวมากขึ้น ดังนั้นผู้สูงอายุจึงมักจะอยู่บ้านในตอนกลางคืน ปิดล็อกประตูหน้าต่าง เปิด ไฟไว้ในบ้าน เวลาไม่อยู่บ้าน เพื่อป้องกันตนเองและหลีกเลี่ยงจากอาชญากรรม ฉะนั้นการที่คนสูง อายุอยู่บ้านในตอนกลางคืน จึงกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของการกักขังตนเอง

2. เกี่ยวกับสุขภาพและการเจ็บป่วยของผู้สูงอายุ

การมีสุขภาพดี หรือการเจ็บป่วย เป็นปรากฏการณ์ทั้งทางชีวภาพและทางด้านสังคม วัฒนธรรมอยู่ด้วย การให้คำนิยามการเจ็บป่วยเป็นเรื่องราวของสังคมแตกต่างกัน เช่น คนในเผ่า หนึ่งของแอฟริกา มีอาการเป็นเม็ดและผื่นตามผิวหนังแต่พวกเขาไม่เห็นว่าเป็นความเจ็บป่วย คนใน ชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานเป็นโรคคอหอยพอกกันจำนวนมาก ก็ไม่เห็นว่าเป็นความเจ็บป่วย ใน ขณะที่คนในสังคมอื่นอาจจะมองว่าอาการดังกล่าวเป็นความผิดปกติหรือเป็นความเจ็บป่วยต้องรีบ นำไปรักษาหรือการเป็นโรคอ้วนของคนในสังคมเมือง เป็นเรื่องที่จะต้องได้รับการบำบัดรักษาใน ขณะที่สังคมชาวเขา ไม่เห็นว่าโรคอ้วน เป็นความเจ็บป่วยที่ต้องนำบำบัดรักษา

1. การเจ็บป่วย การเจ็บป่วยที่มีการให้นิยามที่แตกต่างกันนี้ ยังส่งผลให้มีการ ตอบสนองต่อการเจ็บป่วยที่แตกต่างกันด้วย คนบางคนเมื่อปวดศีรษะอาจจะรับรักษาหรือบางคน อาจจะไม่ทำการรักษาใด ๆ เลยนอกจากนี้ การเจ็บป่วยยังมีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมหลาย ๆ ทางด้วย เช่น คนที่เจ็บป่วยในบางสังคมถูกคาดหวังให้หยุดพักรักษาตัวโดยไม่ต้องทำงาน

Parsons ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยา ใช้คำว่า "sick role" เพื่ออธิบายบทบาทผู้ป่วย ตามแนวคิดของพาร์สันนั้นผู้ป่วยมีหน้าที่จะต้องรีบทำการรักษาอย่างถูกต้องจากผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ ในขณะที่บางสังคมผู้ป่วยก็ไม่สามารถหยุดทำงานได้ เพราะมีเงื่อนไขแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจที่ต่างกัน เช่น กรรมกรรับจ้างอาจจะไม่ยอมหยุดงานเพราะกลัวว่าจะขาดรายได้ เป็นต้น

ปรากฏการณ์ทั่วไปที่เป็นปัญหาสำคัญอันดับแรกของผู้สูงอายุ ได้แก่ ปัญหาสุขภาพอนามัยและค่าใช้จ่ายในการรักษาสุขภาพ โดยทั่วไปการวัดสถานภาพสุขภาพนั้นอาจจะวัดได้ยาก แต่ก็มีดัชนีหลายตัวที่เป็นตัวชี้วัดได้บ้าง เช่น การเจ็บป่วย อัตราการพิการ อัตราการตาย และการประเมินสุขภาพด้วยตนเอง

ประเด็นที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับสถานะสุขภาพของผู้สูงอายุ มีดังนี้ เช่น สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กล่าวถึง แบบแผนการเลือกใช้บริการสาธารณสุขของผู้สูงอายุในหลาย ๆ ประเทศพบว่า ในมาเลเซียผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยจะนิยมไปรักษาพยาบาลกับแพทย์มากที่สุด รองลงไปที่บุคลากรสาธารณสุขอื่น ๆ และการรักษาแผนโบราณตามลำดับ (Chen et al, 1986, p.23) ส่วนในประเทศสิงคโปร์ ผู้สูงอายุนิยมไปรักษาพยาบาลที่คลินิกเอกชนสูงที่สุด รองลงไปที่คลินิกของรัฐบาล อันดับสามคือ การรักษาด้วยตนเอง และอื่น ๆ ส่วนการรักษาแผนโบราณพบน้อยที่สุด (Ju and Cheung, 1988, p.21)

ในสหรัฐอเมริกา ผู้สูงอายุที่พิการและที่ไปโรงพยาบาลมีรายได้สูงกว่าผู้ที่ไปรักษากับแพทย์ตามคลินิก ส่วนการศึกษาการใช้บริการเกี่ยวกับสุขภาพจิต พบว่าผู้ที่ไปใช้บริการที่ศูนย์การแพทย์ชุมชนจะมีรายได้ต่ำ ผู้ที่ไปใช้บริการที่โรงพยาบาลของรัฐจะมีรายได้ปานกลาง ส่วนผู้ที่ไปใช้บริการที่โรงพยาบาลและคลินิกเอกชนจะมีรายได้สูง (ชุตินา วรระวิบูล, 2534, หน้า 12)

ในกรณีของประเทศไทยเกี่ยวกับแผนการเลือกใช้บริการสาธารณสุขของผู้สูงอายุ พบว่า โดยทั่วไปผู้สูงอายุส่วนใหญ่เมื่อเจ็บป่วยมักจะเลือกใช้บริการจากสถานบริการประเภทต่าง ๆ ตามลำดับ คือ รักษาแผนโบราณ ซึ่ชียากินเอง ไม่รักษา รองลงมาคือ เลือกไปรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐ สถานิอนามัย และคลินิกหรือโรงพยาบาลเอกชน แบบแผนการเลือกใช้บริการสุขภาพอนามัย ดังกล่าวนี้ ก็พบในกลุ่มของผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยด้วยโรคประจำตัว ทั้งนี้มีความแตกต่างกันทางด้านที่อยู่อาศัย เพศ สภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพสมรส จำนวนบุคคลที่อยู่ด้วย จำนวนบุตรที่ให้การดูแลส่งเสริม ฯลฯ (ชุตินา วรระวิบูล, 2534, หน้า 123-9) นอกจากนี้การใช้บริการแผนโบราณ การซึ่ชียากินเองการดูแลตนเอง และปล่อยให้หายเอง เมื่อเกิดการเจ็บป่วยในผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับอายุของผู้ป่วย กล่าวคือ ผู้ป่วยที่มีอายุมากจะนิยมปฏิบัติเช่นนี้มากกว่าผู้ป่วยที่มีอายุน้อย (Maclean, อ้างใน สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2521, 2524, 2529, ชื่นชม เจริญยุทธ, 2527, หน้า 76 วชิระ สิงหเสนท์, 2523, หน้า 93 วาทีนี บุญชะลิกย์, 2530, หน้า 71)

และรัตนา กฤษณาธาร ได้ศึกษาและพบว่า เขตที่อยู่อาศัยและอาการเจ็บป่วยมีผลต่อแบบแผนการรักษาพยาบาลที่ผู้สูงอายุป่วยเลือกใช้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่ป่วยในชนบทเลือกใช้สถานบริการสาธารณสุขของรัฐ มากกว่าผู้สูงอายุที่ป่วยในกรุงเทพฯ และเขตเมืองอื่น ผู้ป่วยที่ป่วยเรื้อรังในระยะ 2 สัปดาห์ก่อน การสำรวจเลือกใช้สถานบริการสาธารณสุขของรัฐมากกว่าผู้สูงอายุที่ป่วยไม่เรื้อรังและไม่ป่วย สำหรับตัวแปรอายุและการศึกษามีผลทำให้เกิดความแตกต่าง ในแบบแผนการดูแลรักษาของผู้สูงอายุเฉพาะในเขตชนบทแบบแผนการรักษาพยาบาลแตกต่างกันตามภาค เฉพาะในผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษาและกลุ่มประถมศึกษา ส่วนการรักษาโดยสมุนไพรนั้นพบว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในกรุงเทพฯ ใช้ยาสมุนไพรเพื่อการรักษาน้อยกว่าผู้สูงอายุในเขตเมืองอื่น และชนบท ตัวแปร อายุ เพศ ลักษณะของงานที่ทำ และการศึกษา ไม่มีผลต่อการใช้ยาสมุนไพรเพื่อการรักษาของผู้สูงอายุที่ป่วย (รัตนา กฤษณาธาร)

นอกจากนี้ ผู้สูงอายุมักจะมีปัญหาทางด้านสุขภาพจิตด้วย เช่น เกี่ยวกับสุขภาพจิตของผู้สูงอายุในแง่มุมมองของความพึงพอใจในชีวิต ความต้องการทางด้านจิตใจ พฤติกรรมการเผชิญกับความเครียดและปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ พบว่า การได้รับความรัก ความเอาใจใส่จากบุตรหลาน การได้ใกล้ชิดกับเพื่อนสัมพันธ์ภาพในครัวเรือน การมีส่วนร่วมทางสังคม ล้วนเป็นปัจจัยร่วมที่สำคัญต่อภาวะสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ ส่วนปัญหาทางจิตที่พบบ่อยในผู้สูงอายุ คือ ภาวะซึมเศร้า

ศิริวรรณ ศิริบุญ (2535) ได้ศึกษาและพบว่า ผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์ มีความซึมเศร้าในระดับเล็กน้อย และปานกลาง จำนวนใกล้เคียงกัน คือร้อยละ 47 และ 45 ตามลำดับ ภาวะสุขภาพจิตของผู้สูงอายุมีสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับสภาพทางร่างกาย และสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

อีกทั้งความเสื่อมของสมองที่เกิดขึ้นตามวัย ก็ทำให้เกิดปัญหาทางจิตด้วย เช่น ปัญหาการตอบสนองของชุมชน ต่อปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสุขภาพจิต พบว่า ผู้สูงอายุมีความรู้สึกเหงาหรือว่าเหว มีความกังวลใจในเรื่องการขาดแคลนคนดูแลความเจ็บป่วย แต่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงมีสัมพันธ์ภาพที่ดีกับสมาชิกในครอบครัว ปัญหาดังกล่าวนี้มีระดับที่แตกต่างกันไปตาม เพศ อายุ สถานภาพสมรส การทำงานภายในบ้านหรือนอกบ้าน จำนวนสมาชิกในครอบครัวและตามภาค (ศิริวรรณ ศิริบุญ, 2539, หน้า, 5-7)

ในประเด็นเรื่องค่าใช้จ่ายในการให้บริการสาธารณสุขของผู้สูงอายุนั้น นภาพร ชโยวรรณ และคณะได้คำนวณจากจำนวนวันโดยเฉลี่ยที่มารักษาพยาบาล พบว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2533 -2563 จำนวนวันมารักษาตัวในโรงพยาบาลของกลุ่มประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป จะเพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 200 ซึ่งหมายถึงค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลจะสูงขึ้นนอกจากนั้นจากการศึกษาโดยใช้ข้อมูลจากสำมะโนประชากร พบว่า ร้อยละของการใช้บริการด้านสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุสูงกว่าค่าเฉลี่ยของทุกกลุ่มอายุ เป็นกลุ่มอายุ 0-5 ปี ส่วนผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 75 ปี ใช้บริการสุขภาพอนามัยน้อยกว่าผู้สูงอายุที่วัยน้อยกว่า (ศิริพร จิรวัดเนกุล, 2539)

สำหรับเรื่องความพิการในผู้สูงอายุนั้น ธัญลักษณ์ หอบรรลือกิจ (2536) ได้ศึกษาภาวะทุพพลภาพในผู้สูงอายุจำนวน 161 ราย ที่สถานสงเคราะห์คนชราธรรมปกรณ์ จังหวัดเชียงใหม่ ช่วงอายุ 60-93 ปี อายุเฉลี่ยประมาณ 77 ปี พบว่าภาวะทุพพลภาพที่มีผลในการทำกิจวัตรประจำวัน ส่วนตัว มีร้อยละ 27 และภาวะทุพพลภาพในกิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือไปจากกิจวัตรส่วนตัวมีถึงร้อยละ 69 การศึกษาระดับความรุนแรงของความพิการ พบว่า ความพิการที่ต้องการความช่วยเหลือในการทำกิจวัตรประจำวัน ส่วนตัวมีร้อยละ 55 ต้องการเพียงการดูแลแนะนำร้อยละ 34 และทำกิจวัตรด้วยตนเองไม่ได้ร้อยละ 11 ส่วนภาวะทุพพลภาพในกิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือไปจากกิจวัตรส่วนตัว พบว่า ภาวะความพิการที่ต้องการความช่วยเหลือในการทำกิจวัตรประจำวัน ส่วนตัว มีเพียงร้อยละ 18 ต้องการเพียงการดูแลแนะนำร้อยละ 59 ทำกิจวัตรด้วยตนเองไม่ได้ร้อยละ 44 ปัจจัยที่มีผลเกี่ยวข้องกับภาวะทุพพลภาพในการทำกิจวัตร ประจำส่วนตัว เช่น เพศ การรับรู้เรื่องสุขภาพ ลักษณะของโรคและความพิการ ส่วนปัจจัยที่มีผลเกี่ยวข้องกับภาวะทุพพลภาพ ในการทำกิจกรรมนอกเหนือไปจากกิจวัตรประจำวันส่วนตัว เช่น การศึกษาลักษณะของโรค การใช้เครื่องช่วยพยุง ความสามารถในการเดินเร็ว ๆ การอ่านหนังสือ รวมถึงการเป็นอัมพาตครึ่งซีก โรคข้อเสื่อม (ธัญลักษณ์ หอบรรลือกิจ, 2536)

2. ภาวะการตาย การศึกษาภาวะการตายของผู้สูงอายุนั้น อาจพิจารณาได้หลายประเด็น เช่น อัตราการตายระหว่างเพศ และอายุคาดหมายเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดในระหว่างเพศชายกับเพศหญิงมีความแตกต่างกันอย่างไร ภาวะการตายเกิดจากสาเหตุใด เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้วเพศหญิงมีอายุยืนยาวกว่าเพศชาย จากการพิจารณาอายุคาดหมายเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดในสังคมไทยนั้น พบว่า พ.ศ. 2533-2538 เพศชายมีอายุคาดหมาย เฉลี่ยเมื่อแรกเกิด 66.48 ปี เพศหญิงมีอายุคาดหมาย เฉลี่ยเมื่อแรกเกิด 71.04 ปี เป็นต้น

ภาวะการตายของประชากรในวัยสูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ตามสถิติของกระทรวงสาธารณสุขใน พ.ศ. 2530 ได้สรุปสาเหตุการตายของผู้สูงอายุจากการเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้ คือ โรคมะเร็ง หัวใจวาย วัณโรคปอด โรคของหลอดเลือดเลี้ยงสมอง ปอดบวม และโรคไตอักเสบ อัตราการตายด้วยโรคเหล่านี้สูงขึ้นเมื่อมีอายุมากขึ้น

สาเหตุการตายของผู้สูงอายุในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2531 ได้แก่โรคหัวใจ โรคของหลอดเลือดเลี้ยงสมอง โรกระบบทางเดินหายใจอุดตันเรื้อรัง ปอดบวม การเสียโลหิตจากกระเพาะอาหารและลำไส้มะเร็งของหลอดลมและปอด โรคไตวายเรื้อรัง

3. การประเมินสุขภาพตนเอง การประเมินภาวะสุขภาพสามารถประเมินได้หลายวิธี เช่น

สุขภาพมีความสำคัญต่อผู้สูงอายุ ถ้าสุขภาพไม่ดี ก็ไม่สามารถประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามปกติและก่อให้เกิดความไร้สมรรถภาพ ขาดความสามารถ ต้องพึ่งบุคคลอื่น อาจมีผลต่ออารมณ์ความคิด ตลอดจนทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ ด้วย (กรมการแพทย์, 2525, หน้า 9) พีรสิทธิ์ กำนวนศิลป์ และคณะ (2523, หน้า 144) ได้ศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุที่มีภาวะสุขภาพดี มีการประเมินตนเองไปในทางที่ดีกว่าผู้ที่มีภาวะสุขภาพไม่ดี คือ ผู้ที่มีภาวะสุขภาพดีของตนเองว่ายังมีคุณค่ามาก ในทำนองเดียวกันกับการวิจัยของ เขมิกา ยามะรัตน์ (2527, หน้า 93) พบว่าภาวะสุขภาพมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความพึงพอใจในชีวิต กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีภาวะสุขภาพดี มีความพึงพอใจในชีวิตสูง

สภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุสุขภาพ ที่ผู้สูงอายุประเมินด้วยตนเอง จะมีความสัมพันธ์กันสูงกับความสามารถในการทำหน้าที่ของร่างกาย กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปี จะมีความคล่องแคล่ว และร่างกายมีความสามารถในการทำหน้าที่ได้ดี ซึ่งผู้สูงอายุกลุ่มนี้ จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ดีกว่ากลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปี และกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป จะทำกิจกรรมน้อยที่สุด (จารุวรรณ เหมะธร และพิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ, 2526, หน้า 69)

ทัศนคติของคนในสังคมที่มีต่อความหมายของความตาย

สังคมในอดีตนั้น ความตายเป็นวัฒนธรรมที่อยู่ใกล้ชิดกับชีวิตมาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้อธิบายวัฒนธรรมการตายของสังคมเอเชียว่า ความตายมิใช่เป็นเรื่องที่จะต้องปิดบังซ่อนเร้น แต่เป็นเรื่องที่เปิดเผย เช่น ในอินเดียบางท้องถิ่นจะมีพิธีกรรมละสังขารที่กระทำต่อ

สาธารณะ โดยคนแก่ ๆ ที่เห็นว่าถึงเวลาที่ตนเองควรละสังขารได้แล้วก็ป่าวประกาศให้ญาติมิตรมาชุมนุมกันเพื่อทำพิธีขอมาแก้กันและร่ำลากันตามสมควรแล้วก็เดินทางสู่ความตายด้วยการอดอาหารจนดับขันธไปเอง เหมือนคนลาญาติมิตรเดินทางไปยังดินแดนไกล มีใจที่ปรารถนาดีต่อกันระหว่างผู้ไปส่งและผู้ลาจาก พิธีกรรมเช่นนี้ กระทำเหมือนเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ในชีวิต เช่น โกงจุกแต่งงานหรือขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

วัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับความตายได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวที่แวดล้อมผู้ป่วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรัก ความเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดก่อนที่ผู้ป่วยจะตายจากไป แม้ว่าจะมีหมอมาดูแลรักษาผู้ป่วยหนักที่บ้านตลอดจนให้การรักษาย่างดี เมื่อผู้ป่วยตายจากไป ก็อยู่ท่ามกลางแวดล้อมของลูกหลานและญาติพี่น้อง หากจะกล่าวถ้อยคำใดก็สามารถแสดงออกได้อย่างใกล้ชิดและดูมีความหมาย มีคุณค่าต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ที่อยู่เบื้องหลังอย่างไม่มีวันลืมเลือน (ประสาน ต่างใจ, 2539, หน้า 10) ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าความตายเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นขั้นตอนของชีวิต ที่สมาชิกทุกคนทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ๆ ได้มีส่วนรับรู้เกี่ยวกับความตายอย่างเปิดเผย ปัจจุบันภาพจน์ที่คนทั่วไปพูดถึงความตายนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในแง่ที่ว่าความตายของคนในปัจจุบันมักจะมีสาเหตุที่ไม่ได้เป็นธรรมชาติมากขึ้น คือ เป็นความพยายามที่มนุษย์ต้องการกระทำทุกอย่างเพื่อหลีกเลี่ยงความตาย เช่น ความตายที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว ซึ่งเปิดเผยต่อสมาชิกทุกคนแม้กระทั่งเด็ก ๆ ก็กลายเป็นความตายที่เกิดขึ้นภายในโรงพยาบาล เนื่องจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์สามารถช่วยชีวิต ผู้เจ็บหนักใกล้ตายให้ยืนยาวขึ้น และด้วยความเชื่อมั่นศรัทธาในวิทยาศาสตร์การแพทย์ จึงทำให้ญาติสนิทและผู้ใกล้ชิด นิยมนำผู้ป่วยไปไว้ที่โรงพยาบาลภายใต้การดูแลของคนที่ไม่รู้จักคุ้นเคยอย่างเช่น แพทย์ และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นการแยกความผูกพันของผู้ป่วย ออกจากบ้านและครอบครัวด้วยข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของโรงพยาบาล

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป บ้านซึ่งเป็นสถานที่เหมาะสมสำหรับผู้ป่วยหนักใกล้ตายและผู้อยู่เบื้องหลังที่อยู่กันอย่างพร้อมหน้าไม่สามารถอำนวยความสะดวกได้ จึงมีสถานพยาบาล สำหรับดูแลผู้ป่วยใกล้ตายหรือ ฮอสปิซ (holpice) ขึ้น หลักการของฮอสปิซ คือ ให้การตายเป็นไปตามธรรมชาติที่สุด ซึ่งเป็นที่นิยมมากในต่างประเทศ ฮอสปิซ เป็นทั้งสถานพยาบาลและระบบการดูแลผู้ป่วยก่อนเสียชีวิต โดยอาจจะใช้สถานที่บ้านผู้ป่วยเอง โดยเน้นบริการดูแลพยาบาลมากกว่าการรักษาเพราะผู้ป่วยส่วนมากเป็นโรคที่ไม่มีรักษาให้หายได้

ดังนั้น แนวโน้มในปัจจุบันนี้ จึงให้ความสำคัญเกี่ยวกับการทำความเข้าใจความหมายของการตาย และความสำคัญของผู้ป่วยที่กำลังจะจากไปมากขึ้น

ในเรื่องเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อการตายนี้ ได้มีการศึกษาวิจัยที่น่าสนใจ เช่น เรื่องทัศนคติที่มีต่อการตายและการเลือกสถานที่ตายของผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพฯ (พิมพ์พรรณ ศิลปวรรณ, 2533, หน้า 167) พบว่า คนสูงอายุมองเห็นว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของธรรมดาที่ทุกชีวิตไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ มีการระลึกรถึงความตายอยู่เป็นประจำ ความต้องการของคนใกล้ตาย คือ ธรรมชาติที่ตนเองนับถืออยู่ ต้องการตายอย่างมีอิสระ สงบ มีศักดิ์ศรี รวมทั้งได้รับการเห็นใจจากญาติพี่น้อง ผู้ใกล้ชิดเป็นครั้งสุดท้ายก่อนตาย การเลือกสถานที่ตาย ต้องการตายที่บ้าน รองลงมาคือ สถานพยาบาลที่มีความพร้อมในการดูแลรักษาอย่างเต็มที่ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ John Hinton (1962) ซึ่งได้เสนอว่าความต้องการของบุคคลเมื่อใกล้ตาย ต้องการตายอย่างสงบ ท่ามกลางญาติพี่น้องที่อบอุ่น งานวิจัยทั้งสองนี้ ได้พยายามสะท้อนให้เห็นความสำคัญการดูแลผู้สูงอายุที่บ้านมากยิ่งขึ้น อันจะเป็นการแบ่งเบาภาระของโรงพยาบาลในการรักษาโรคเรื้อรัง โดยการจัดสภาพแวดล้อม บรรยากาศที่อบอุ่น ตลอดจนได้รับการเคารพดูแลใกล้ชิดตามสมควรเพื่อสนองผู้อยู่ในภาวะใกล้ตาย

แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ

มีนักการศึกษาได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ โดยได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุในหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของผู้สูงอายุ

ความชรา เป็นกระบวนการความเสื่อมสภาพของร่างกายตามธรรมชาติ ไม่ว่าคนนั้นจะดูแลรักษาสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจได้อย่างไร ความเสื่อมของสุขภาพร่างกายต้องเกิดขึ้นตามธรรมชาติเป็นธรรมดา แต่ถ้ายังไม่ปล่อยตัวตามใจ ไม่สนใจดูแลสุขภาพของตัวเองและไม่ยอมเข้าใจเรื่องในชีวิต เรื่องของความทุกข์หรือความเครียด ซ้ำร้ายกว่านั้นถ้าเสพของมีพิษ เช่น เหล้า บุหรี่ ชา กาแฟ และขาดการพักผ่อนเข้าไปด้วยแล้ว ความเสื่อมสภาพของร่างกายจิตใจและโรคภัยต่าง ๆ จะยิ่งเกิดขึ้นโดยง่ายและรวดเร็วผลก็คือ คนผู้นั้นจะดูแลเกินอายุ และเป็นโรครุนแรง แต่ถ้าผู้ใดหมั่นตรวจตราตนเอง ดูแลสุขภาพของตน หรือรู้จักวิธีเล่นกับตัวเองอย่างถูกต้องแล้วเขาก็จะดูแลอ่อนกว่าวัยที่แท้จริงของเขา และเขาจะไม่มีโรคอีกด้วย เขาจะมีความสุขสดชื่นเป็นอย่างดี

สุมาลี สังข์ศรี (2540, หน้า 13) ได้กล่าวว่า บุคคลเมื่ออย่างเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้านด้วยกัน ซึ่งนักจิตวิทยา นักวิทยาการสูงอายุ นักการศึกษา และผู้เกี่ยวข้อง ได้กล่าวไว้พอสรุปประเด็นสำคัญไว้ ดังนี้

1. ด้านร่างกาย ร่างกายจะเปลี่ยนแปลงไปตามวัย อวัยวะทุกส่วน เสื่อมถอย สมรรถภาพการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ไม่เหมือนเมื่ออยู่ในวัยหนุ่มสาว ร่างกายอ่อนแอสุขภาพไม่แข็งแรง อาจเจ็บป่วยได้ง่าย

2. ด้านอาชีพการงาน เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ผู้สูงอายุจำนวนมาก ต้องหยุดพักจากอาชีพการงานตามเงื่อนไขของหน่วยงานหรือสถานที่ทำงานต่าง ๆ หรือแม้แต่ผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพของตนเองก็มักจะพักงานแล้วให้ลูกหลานดำเนินต่อ

3. ด้านรายได้ รายได้ที่เคยได้รับประจำจะมีการเปลี่ยนแปลงไป บางรายรายได้ลดลงไปมาก จนทำให้สภาพการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป

4. สถานภาพทางสังคม จากที่เคยมีเพื่อนร่วมงาน มีผู้บังคับบัญชา มีลูกน้อง (กรณีของผู้ที่ทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ) มีตำแหน่งหน้าที่ที่มีคนยกย่องนับหน้าถือตามากมาย แต่เมื่อเข้าวัยสูงอายุต้องเกษียณจากหน้าที่การงานแล้ว สถานภาพทางสังคมเหล่านี้ลดลงไปหรืออาจจะหายไปทำให้ผู้สูงอายุต้องปรับตัวเข้ากับสภาพความเป็นอยู่แบบใหม่

5. ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยสูงอายุ ลูกหลานก็เจริญเติบโตแล้วในครอบครัวจำนวนมากลูกหลานจะแต่งงานมีครอบครัวใหม่ ผู้สูงอายุก็จะต้องอยู่กันตามลำพังบ้างหรือผู้สูงอายุอาจจะต้องเผชิญกับความพลัดพรากต่าง ๆ ทั้งญาติพี่น้อง คู่ครอง ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกสูญเสีย ว่าเหว่ กลัวถูกทอดทิ้ง เป็นต้น

6. จิตใจ เนื่องจากผู้สูงอายุมีสรีระร่างกายเปลี่ยนแปลง ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นกระทบมาถึงสภาพจิตใจด้วย เช่น เหงา หวาดระแวง วิตกกังวล นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ทั้งในด้านการงาน สถานภาพทางสังคม ความมั่นคงของรายได้ ล้วนมีผลต่อสภาพจิตใจด้วยทั้งสิ้น

จากสภาพดังกล่าวนี้ จะเห็นว่าเป็นสภาพโดยทั่ว ๆ ไป ของผู้สูงอายุที่ผู้สูงอายุ ทุกคน ทุกสังคม ทุกประเทศ จะต้องประสบ แต่อาจจะต่างกัน ไปบ้างในรายละเอียด

ในกรณีของผู้สูงอายุของคนไทยนั้น สุมาลี สังข์ศรี (2540, หน้า 14-16) ได้อธิบายถึงสภาพ โดยทั่วไปว่า

1. ด้านสุขภาพร่างกาย ผู้สูงอายุที่มีโอกาสออกกำลังกายอยู่เสมอ หรือผู้สูงอายุที่ทำงานโดยใช้กำลังกาย เช่น เกษตรกร ค่อนข้างจะมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงกว่าผู้สูงอายุที่เมื่อในช่วงวัยทำงาน ไม่มีโอกาสออกกำลังกาย โรคที่พบส่วนมากในผู้สูงอายุ ได้แก่ ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ โรคเบาหวาน โรคหลอดเลือดสมอง และอัมพาต ฯลฯ ผู้สูงอายุโดยเฉพาะในชนบทที่ผู้เขียนมีโอกาสสัมภาษณ์ ส่วนใหญ่จะเป็นโรคหูดตาฝ้าฟาง ปวดข้อ ปวดกระดูก เดินไม่ไหว ฟันผุ รับประทานอาหารไม่ได้สัดส่วนตามโภชนาการ เป็นต้น ขาดความรู้ในด้านโภชนาการ การดูแลรักษาสุขภาพ การดูแลความเป็นอยู่ของตนเองทำงานหนักโดยเฉพาะผู้สูงอายุในชนบท

2. ด้านความเป็นอยู่ ผู้สูงอายุที่อยู่ในเมืองส่วนใหญ่ จะอยู่กันตามลำพัง เพราะลูกหลานแยกครอบครัวออกไป จะมีบ้างที่อยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ แต่สำหรับผู้สูงอายุในชนบทส่วนใหญ่จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ แต่ปัญหาที่พบสำหรับผู้สูงอายุในชนบทปัจจุบันคือ ลูกหลานจะอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่หรือเมืองอุตสาหกรรมและทิ้งเด็ก ๆ ไว้ให้ผู้สูงอายุดูแล ดังนั้น ตามบ้านในชนบทจะพบผู้สูงอายุกับเด็ก ๆ เป็นส่วนใหญ่ ลูกหลานจะส่งเงินมาให้ใช้จ่าย และจะกลับมาเยี่ยมเยียนในช่วงเทศกาลและวันหยุดสำคัญ ต่าง ๆ ผู้สูงอายุจะทำหน้าที่หุงอาหาร ดูแลเด็ก ๆ ไปโรงเรียนและทำความสะอาดบ้าน เป็นต้น

3. ด้านอาชีพ ผู้สูงอายุ เมื่อครั้งที่ยังประกอบอาชีพอยู่นั้น มีอาชีพที่หลากหลายอาชีพเหล่านี้อาจจัดได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ กลุ่มอาชีพที่มีกำหนดเวลาในการเกษียณอายุแน่นอน เช่น ราชการ รัฐวิสาหกิจ บริษัท กับกลุ่มอาชีพที่ไม่มีการเกษียณอายุงานแน่นอน เช่น เกษตรกรรม ค้าขาย ธุรกิจส่วนตัว กลุ่มนี้ผู้สูงอายุจะตัดสินใจพักเองเมื่อถึงเวลาพอสมควร แต่ก็ยังพบผู้สูงอายุจำนวนหนึ่ง (โดยเฉพาะเกษตรกรรับจ้างทั่วไป) ถึงแม้อายุมากแล้วก็ยังคงทำงานต่อไป เนื่องจากความยากจน บางรายทำงานไปจนตลอดชีวิตผู้สูงอายุในชนบทส่วนใหญ่ (80 % ขึ้นไป) มีอาชีพเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป

4. รายได้ ผู้สูงอายุที่เป็นเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป ส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจน และพบว่าผู้สูงอายุร้อยละ 40 ยังต้องหารายได้เลี้ยงตนเองอยู่ (ถึงแม้จะอยู่ในวัยสูงอายุแล้ว) เพราะยังมีปัญหาทางเศรษฐกิจอยู่ ร้อยละ 60 ของผู้สูงอายุมีรายได้ต่ำกว่า 500 บาท/เดือน หรือไม่มีรายได้ (เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้โดยเฉลี่ยต่อหัวของข้าราชการทั่วประเทศ คือ อยู่ในระดับประมาณ 1,700 บาท/เดือน ใน พ.ศ. 2530) ร้อยละ 5 ของผู้สูงอายุมีรายได้สูงกว่า 3,000 บาท/เดือน ใน

บรรดาผู้สูงอายุที่มีรายได้นั้นร้อยละ 50 ระบุไม่เพียงพอแก่การเลี้ยงชีพ ร้อยละ 90 ต้องการให้บุตรหลานเลี้ยงดู ผู้สูงอายุในชนบทมีฐานะทางเศรษฐกิจยากจนกว่าผู้สูงอายุในเมือง พบว่า ร้อยละ 28 ของผู้สูงอายุในเมือง และร้อยละ 70 ของผู้สูงอายุในชนบทมีรายได้ต่ำกว่า 500 บาท/เดือน ผู้สูงอายุบางส่วนมีรายได้เป็นรายวัน 20-25 บาทต่อวัน บางรายยังหารายได้ เพิ่มด้วยการประกอบอาชีพรับจ้างรายได้ไม่แน่นอนส่วนผู้สูงอายุที่ไม่มีผู้อุปการะส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป จากข้อค้นพบเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุจำนวนมากยังมีฐานะยากจนอยู่

5. การดำเนินชีวิตประจำวัน ได้แก่ ทำงานในบ้าน เลี้ยงหลาน ฝากบ้านให้บุตร ทำบุญที่วัด ทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น พุดคุยกับเพื่อนบ้าน ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ เป็นต้น จากการวิจัยของผู้เขียนเอง (สุมาลี สังข์ศรีและคณะ 2540) พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่อยู่บ้านช่วยดูแลลูกหลานให้บุตร ช่วยทำงานปลูกต้นไม้ ถางหญ้า พรวนดิน รดน้ำต้นไม้ ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ เป็นต้น

6. กิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กิจกรรมทางศาสนา เช่น ไปวัด ร่วมทำบุญ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของผู้เขียนพบว่า กิจกรรมทางสังคมหลักของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ คือ ไปวัด ทำบุญช่วยงานวัด บางกลุ่มจัดที่วัดในวันพระหรือวันสำคัญ ๆ ทางศาสนา นอกจากนั้น เป็นการช่วยเหลืองานสำคัญของเพื่อนบ้านพุดคุยกับเพื่อนบ้าน มีผู้สูงอายุบางส่วน เข้าร่วมกิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตตัวเมือง

7. พื้นฐานการศึกษาของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถม 4 ร้อยละ 60 อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ผู้สูงอายุในกรุงเทพฯ ฯ มีการศึกษาสูงกว่าผู้สูงอายุในชนบท จิราภรณ์ จอกแก้ว (2535) พบว่า ร้อยละ 42 ของผู้สูงอายุอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ ร้อยละ 16 ไม่จบประถมศึกษาปีที่ 4 และร้อยละ 37 จบการศึกษาปีที่ 4 สุมาลี สังข์ศรีและคณะ (2540) พบว่า ร้อยละ 6.6 ของผู้สูงอายุไม่เคยเข้าเรียนร้อยละ 14.2 ไม่จบประถมศึกษา ร้อยละ 49.4 จบประถมศึกษา ร้อยละ 8.6 จบมัธยมต้น ร้อยละ 5.9 จบมัธยมปลาย ร้อยละ 5.2 จบอนุปริญญาหรือเทียบเท่า ร้อยละ 8.7 จบปริญญาตรี

จากข้อมูลดังกล่าว พบว่า เมื่อเวลาผ่านไป เช่น จากปี 2527 จนถึงปัจจุบันปี 2540 ผู้สูงอายุมีพื้นฐานการศึกษาคีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามประมาณร้อยละ 70 ยังมีการศึกษาอยู่ในระดับประถมบ้าง ไม่จบประถมศึกษาบ้าง และไม่เคยเข้าโรงเรียนบ้างรวมกัน

8. การรับบริการทางสังคม ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ได้รับการทางสังคมน้อยมาก เพราะไม่ทราบแหล่งให้บริการทางสังคมไม่ว่าจะเป็นบริการจากรัฐหรือเอกชน ส่วนใหญ่จะขอความช่วยเหลือจากลูกหลานมากกว่า

2. แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาของผู้สูงอายุ

เนก ธนะสิริ (2541, หน้า 13-17) ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องของความชราภาพที่เกี่ยวกับการทำงานของระบบต่าง ๆ ในร่างกายของผู้สูงอายุว่า กลไกของความชรานั้นไม่สามารถจะบอกได้ว่าเป็นเพราะอะไร เมื่อรวบรวมข้อมูลจากหนังสือต่าง ๆ มาวิเคราะห์ร่วมกันแล้วก็กล่าวสรุปได้พอสังเขปว่าเป็นเพราะ

1. สมอและประสาทเสื่อมสภาพไปตามวัย
2. ความไม่สมดุลของฮอร์โมน (ฮอร์โมนมีหน้าที่ควบคุมการทำงานของร่างกาย) ทำให้ร่างกายและจิตใจผิดปกติ
3. ความต้านทานในร่างกายถดถอยลง โรคต่าง ๆ แทรกได้ง่ายยิ่งทำให้ร่างกายแก่ได้เร็วขึ้น
4. เกี่ยวกับวิตามินซี วิตามินอี กับแร่ธาตุบางอย่าง เช่น เซเลเนียม, สังกะสี, และทองแดงในเลือด เกิดการบกพร่อง
5. ความบกพร่องของ RNA และ DNA ทางพันธุกรรมซึ่งมีรายละเอียดทางวิชาการมาก
6. เกี่ยวกับอนุมูลอิสระ ซึ่งทำให้รูปร่างของเซลล์เปลี่ยนแปลงไป

เรื่องแนวความคิดของความชรานั้น ปัจจุบันนี้ค่อนข้างจะเห็นได้ชัดโดยเชื่อว่าตัว อนุมูลอิสระ นี้มีส่วนสำคัญเกี่ยวข้องกับกระบวนการทำให้แก่ และทำให้โรคต่าง ๆ ตามมา จึงมีปัญหาต่อไปว่า ทำไมบางคนดูแก่เร็ว เทียบกับ บางเชื้อชาติหน้าตาอ่อนกว่าอายุ มีสาเหตุหรือปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ดินฟ้าอากาศ อาชีพ และการใช้ชีวิต เช่น พวกที่มีอาชีพที่กลางแจ้ง เช่น ชาวนา ชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน พวกนี้จะดูแก่เร็ว แสงแดดที่แรงจัดก็มีส่วนทำให้ดูแก่เกินวัย
2. พวกทำงานในสำนักงานที่มีความเครียดสูง ขาดการพักผ่อน และขาดการออกกำลังกาย ตลอดจนพฤติกรรมการใช้ชีวิตและอาหารการรับประทานที่ผิดพลาด
3. อาหารที่รับประทานเป็นประจำซึ่งเป็นอาหารที่ไม่ใช่ อาหารที่มีคุณค่า เช่น พวกเนื้อสัตว์ หรือ โปรตีนและไขมันสูง ถ้าบริโภคมากเกินไปกลับจะให้โทษต่อร่างกาย
4. การป่วยเจ็บที่ค่อนข้างบ่อย หรือ พวกที่มีโรคประจำตัว ยิ่งมาก โรคยิ่งแก่เร็ว
5. พวกที่มีจิตใจห่อเหี่ยว มองโลกในแง่ร้ายและความที่มีหน้าตาเศร้าหมองทำให้ดูแก่เกินวัย

นอกจากสภาพโดยทั่วไปของผู้สูงอายุดังกล่าวแล้ว ช่วงชีวิตในวัยสูงอายุของพวกเรา ยังได้ประสบกับปัญหามากมายหลายด้าน ซึ่งมีผู้ได้ศึกษาถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับผู้สูงอายุ ดังนี้ สุมาลี สังข์ศรี (2540, หน้า 16-18) ได้กล่าวถึงสภาพปัญหาของคนในวัยสูงอายุ คือ

1. ปัญหาด้านสุขภาพ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ตอนต้นว่า เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยสูงอายุ สภาพร่างกาย สรีระร่างกายได้เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมถอยลง การทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ลดน้อยถอยลง ร่างกายหรืออวัยวะที่ใช้งานมานานก็อาจจะทำให้เกิดขัดข้อง เจ็บป่วยขึ้นได้ โรคที่พบในผู้สูงอายุนั้นเกี่ยวข้องกับทุกระบบของร่างกาย ทั้งในด้านตา หู ระบบทางเดินหายใจ ผิวหนัง ความดันโลหิตสูง หัวใจ ระบบย่อยอาหาร โรคเกี่ยวกับระบบประสาท กล้ามเนื้อ กระดูก เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าผู้สูงอายุท่านนั้น ๆ จะดูแลรักษาสุขภาพร่างกายดีเพียงใด ได้รับประทานอาหารที่เพียงพอ ออกกำลังกาย พักผ่อนเพียงพอหรือไม่ เท่าที่ผู้เขียนได้มีโอกาสทำการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุได้สัมผัสกับผู้สูงอายุในภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศนั้น พบว่า ในภาพรวมผู้สูงอายุในชนบทค่อนข้างจะแข็งแรงกว่าผู้สูงอายุในเมืองในช่วงอายุเท่า ๆ กัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้สูงอายุในชนบทส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ได้ทำงานในลักษณะที่ได้ออกกำลังกายอยู่ตลอดเวลา อาศัยอยู่ในสถานที่ที่มีอากาศบริสุทธิ์มากกว่าสภาพแวดล้อมดีกว่า เป็นต้น

2. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เมื่ออยู่ในวัยทำงานบุคคลจะประกอบอาชีพหารายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้อย่างเต็มที่ แต่เมื่อเข้าสู่ผู้สูงอายุแล้ว ผู้ที่ทำงานในระบบราชการ รัฐวิสาหกิจ บริษัทต่าง ๆ ก็ต้องเกษียณอายุ ทำให้รายได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากหรือผู้ที่ยังไม่มีกำหนดเวลาเกษียณอายุก็ตาม ด้วยสภาพร่างกายที่ทรุดโทรมอ่อนแอลงสมรรถภาพในการทำงานก็ลดลง ซึ่งมีผลมาถึงอาชีพและการหารายได้ เพราะฉะนั้น ในช่วงวัยสูงอายุนี้ สภาพการเปลี่ยนแปลงของรายได้มีผลกระทบต่อผู้สูงอายุมากปัญหาเศรษฐกิจ นั้นค่อนข้างจะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดของผู้สูงอายุส่วนใหญ่เลยก็ว่าได้ พบปัญหาทั้งผู้สูงอายุในเมืองและชนบท ดังจะพบได้ว่า ผู้สูงอายุจำนวนมากต้องพึ่งพาอาศัยบุตรหลานญาติพี่น้องส่วนผู้สูงอายุที่ไม่มีที่พึ่งพาก็ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงตนเองต่อไปจนกระทั่งร่างกายไปไม่ไหว

3. ปัญหาด้านจิตใจ ปัญหาด้านจิตใจของผู้สูงอายุ เกิดจากสาเหตุหลายประการสาเหตุใหญ่ได้แก่

3.1 สาเหตุจากร่างกาย เนื่องจากอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายทำงานได้ไม่เต็มที่เหมือนวัยหนุ่มสาวและการทำงานของอวัยวะบางอย่าง เช่น สมองหรือต่อมไร้ท่อมีผลโดยตรงต่อจิตใจทำให้ผู้สูงอายุซึมเศร้า สับสน วิตกกังวล ไม่สบายใจ นอกจากนั้น การที่ร่างกายอ่อนแอไม่

กระฉับกระเฉง หรือมีโรคภัย ทำให้ผู้สูงอายุคิดมาก คิดว่า ตนเองเป็นภาระแก่ผู้อื่น ต้องพึ่งพาผู้อื่น เป็นต้น

3.2 สาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงการงาน ในวัยที่กำลังทำงานบุคคลจะมีภาระหน้าที่มากมายไม่มีเวลามากนัก แต่ละวันจะมีหน้าที่ความรับผิดชอบหลายอย่าง แต่เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุแล้วภาระการงานลดลงหรือบางคนหยุดการทำงาน (เกษียณการทำงาน) ไปเลยทำให้มีเวลาว่าง ไม่มีอะไรทำ จนทำให้ผู้สูงอายุปรับตัวไม่ทัน คิดมาก มองตนเองเป็นคนไร้ค่า

3.3 สาเหตุจากครอบครัว ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการอยู่กับครอบครัว ญาติพี่น้องต้องการความอบอุ่นแต่ในสภาพสังคมเศรษฐกิจปัจจุบัน บุตรหลานอาจจะต้องแยกครอบครัว หรือแยกไปประกอบอาชีพการงานที่อื่น ปล่อยให้ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพัง ผู้สูงอายุจึงรู้สึกเหงาถูกทอดทิ้ง หมดกำลังใจ คล้ายกับว่าลูกหลานไม่ดูแลเอาใจใส่

3.4 สาเหตุจากสภาพสังคม ในสมัยก่อนผู้สูงอายุถึงแม้ว่าจะพ้นจากหน้าที่การงานไปแล้ว แต่ยังคงมีบทบาทเป็นเสมือนที่พึ่งที่ปรึกษาของคนหนุ่มสาวในการประกอบกิจการงานต่าง ๆ แต่สมัยปัจจุบัน สภาพสังคมสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปบทบาทในส่วนนี้ของผู้สูงอายุดูเหมือนว่าจะลดลงไปบ้าง ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความน้อยใจ เสมือนหมดความสำคัญในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้สูงอายุ ได้มีส่วนในการช่วยเหลือครอบครัวหรือสังคมบ้าง เช่น การให้คำแนะนำแก่เยาวชนคนหนุ่มสาว การมีโอกาสดำเนินการ ความรู้ ประสบการณ์บางด้าน จะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกภาคภูมิใจมาก

4. ปัญหาความรู้ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ของประเทศไม่ได้รับการศึกษา หรือได้รับการศึกษาน้อย จบประถมศึกษาปีที่ 4 และร้อยละ 70 ยังไม่สามารถเขียนหนังสือได้ ผู้สูงอายุในกรุงเทพฯ สามารถเขียนหนังสือได้ดีกว่าภาคอื่น ๆ การที่ผู้สูงอายุมีความรู้่น้อยเช่นนี้ ทำให้ผู้สูงอายุขาดความรู้พื้นฐาน ขาดข้อมูลที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ การป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ ด้านอาชีพ เศรษฐกิจ ด้านสังคม สิ่งแวดล้อม และการได้รับการศึกษาน้อย ยังเป็นอุปสรรคต่อการแสวงหาความรู้ข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง เช่น บริการและสวัสดิภาพต่าง ๆ ของรัฐ ปัญหานี้มีความเกี่ยวพันเชื่อมโยง และก่อให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ อีกมากมาย

บรรลุ ศิริพานิช (2534) ได้อ้างถึง Atchley (1976) ว่า Atchley ได้แบ่งระยะเวลาการมีชีวิตของบุคคลหลังจากเกษียณอายุงาน หรือหลังจากพ้นจากหน้าที่การงานแล้วเป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นระยะตื่นน้ำผึ้งพระจันทร์ เป็นระยะที่ผู้สูงอายุเพิ่งจะพ้นจากหน้าที่การงานใหม่ ๆ ไม่ต้องทำงานได้รับอิสระ ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกมีความสุขกายสุขใจมาก

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่ขมขื่นใจ เป็นระยะที่ผู้สูงอายุมีความเครียดสูง มีความไม่สบายใจ เนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปจากช่วงเวลาที่ทำงานอยู่ เช่น ไม่มีอาชีพ รายได้ไม่เพียงพอ มีเวลาว่างมาก บทบาทที่เคยมีในหน้าที่การงานในสังคมหายไป ต้องปรับตัวเข้ากับการดำเนินชีวิตใหม่ สังคมใหม่ เป็นต้น ทำให้ผู้สูงอายุมีความหงุดหงิด เกลียด โกรธ ซึมเศร้า ไม่สบายใจ

ระยะที่ 3 เป็นระยะปรับตัวใหม่ เป็นระยะที่ผู้สูงอายุปรับตัวเข้ากับสังคมและความเป็นจริงได้แล้ว

ระยะที่ 4 เป็นระยะคงสมคูลย์ เป็นระยะที่ผู้สูงอายุสามารถปรับตัว ดำเนินชีวิตตามแนวทางใหม่ได้อย่างเข้าร่องเข้ารอยแล้ว พอจะพึ่งตนเองได้ ดำเนินชีวิตได้

ระยะที่ 5 เป็นระยะสุดท้ายของชีวิต เป็นระยะที่ผู้สูงอายุมีสุขภาพเสื่อมโทรมมาก ต้องพึ่งพาคนอื่น ไม่สามารถช่วยตนเองได้ อาจมีความเจ็บป่วย หรือพิการ และถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

สำหรับปัญหาของผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่า “ครอบครัวและลูก ๆ” ผู้สูงอายุคิดหวังที่จะมีชีวิตเป็นอิสระมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาของครอบครัวและผู้อื่น และมีปัญหาเรียงตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

1. ปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องจากรายได้ไม่แน่นอน (31%)
2. ปัญหาทางสุขภาพ อนามัยทรุดโทรม (29%)
3. ปัญหาของเพื่อนสนิททำให้รู้สึกเหงาโดดเดี่ยว (10%)
4. ไม่รู้จะมีชีวิตไปเพื่ออะไร (9%)
5. ปัญหาความสัมพันธ์กับครอบครัว (5%)
6. ปัญหาเกี่ยวกับทรัพย์สินและอื่น ๆ (2%)
7. ไม่มีปัญหาอะไร (2%) คณะอนุกรรมการการศึกษาวิจัยและวางแผนระยะยาวเกี่ยวกับผู้สูงอายุ (อ้างในคณะกรรมการวิสามัญสวัสดิการผู้สูงอายุและการพัฒนาสังคม วุฒิสภา, 2534)

นอกจากปัญหาโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ผลจากการสำรวจ ดังกล่าวยังพบปัญหาของผู้สูงอายุ มีดังนี้

ด้านสุขภาพ ประชากรผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพ แตกต่างไปจากประชากรกลุ่มอื่น ๆ เพราะเป็นวัยที่กำลังวังชาถดถอย โดยเฉพาะผู้ที่มีปัญหาเศรษฐกิจ จะมีปัญหาสุขภาพกายและจิตใจมากยิ่งขึ้นอีก ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ ด้อยการศึกษาทำให้ขาดข้อมูลและความรู้พื้นฐานในการป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัย สังคมยังมองด้านความสำคัญของผู้สูงอายุน้อยกว่าเท่าที่ควร ประกอบกับความจำกัดของทรัพยากรทำให้บริการด้านต่าง ๆ รวมทั้งด้านสุขภาพยังดำเนินการอยู่ในวงแคบและไม่เพียงพอกับสภาพปัญหาและความความต้องการของผู้สูงอายุ โรคที่พบบ่อยในผู้สูงอายุได้แก่ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง หัวใจขาดเลือด โรคจากความเสื่อมของอวัยวะต่าง ๆ โรคติดเชื้อ ท้องร่วง ไข้ยาเองโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ โรคขาดอาหาร ฯลฯ ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งป่วยเป็นโรคจิต เนื่องจากมีความวิตกกังวลสูง กลัวถูกทอดทิ้ง

ด้านการศึกษา จากรายงานผลการวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525 พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ เป็นประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษา ร้อยละ 53.3 และมีการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 35 ทำให้ผู้สูงอายุเหล่านี้ ขาดความรู้ความสามารถ ที่จะแสวงหาข่าวสารข้อมูลที่จะช่วยเหลือตนเอง โดยเฉพาะในการดำรงชีพอย่างมีคุณภาพในวัยชรา บริการด้านการศึกษาต่อเนื่อง ตลอดชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ยังขาดแคลนอยู่มาก ทั้งในด้านปริมาณ และคุณภาพ โดยเฉพาะในเนื้อหาสาระที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สูงอายุ จึงทำให้ผู้สูงอายุและลูกหลานหรือบุคคลใกล้ชิดที่ไม่ได้รับทราบข่าวสารข้อมูล อันจำเป็น แก่การเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ อย่างเหมาะสม ยังไม่มีการจัดระบบงานหรือกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ ได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของท่านให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม

ด้านความมั่นคงของรายได้และการทำงาน จากข้อมูลสำรวจแรงงานรอบที่สองเดือน กรกฎาคม - สิงหาคม 2524 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ร้อยละ 41 ของประชากรไทย อายุ 60 ปีขึ้นไป ยังอยู่ในกำลังแรงงาน และส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 25 ทำงานด้านเกษตรกรรม และงานที่เกี่ยวข้อง รองลงมาร้อยละ 12.9 มีอาชีพเกี่ยวกับการค้า ร้อยละ 17.7 ทำงานช่างฝีมือ และกรรมกร ตามลำดับ

ด้านสังคมและวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันในครอบครัวมีความสำคัญอย่างมากต่อชีวิตผู้สูงอายุ แต่แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบของครอบครัวขยายไปสู่ครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น จึงทำให้เกิดปัญหาแก่ผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง และไม่อาจพึ่งพาตนเองได้

นอกจากนี้ ยังพบอีกว่า ผู้สูงอายุที่เคยมีรายได้เคยมีฐานะทางสังคม เมื่อพ้นตำแหน่งหน้าที่จะรู้สึกเสียด้านสภาพในสังคมไป ซึ่งจะเกิดกับกลุ่มที่นั่งโต๊ะทำงานมากกว่าพวกทำงานฝีมือ และเกิดจากกลุ่มผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เพราะผู้หญิงเคยชินต่อการถูกจำกัดบทบาทมาก่อนแล้ว นอกจากนี้ยังพบว่าผู้สูงอายุไทยมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมน้อยมาก กิจกรรมที่ร่วมได้แก่ กิจกรรมทางศาสนา มีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองบ้าง ส่วนกิจกรรมส่วนตัว ได้แก่ การฟังวิทยุ เดินเล่น ทำสวน ฯลฯ

ด้านสวัสดิการ จำนวนประชากรผู้สูงอายุมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และมีผู้สูงอายุจำนวนมากที่ยากจน มีรายได้น้อยหรือไม่มีรายได้เลย ไม่สามารถช่วยตนเองได้ และพึ่งพาลูกหลานไม่ได้ ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องจะต้องให้ความช่วยเหลือ

ปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายคุ้มครองแก่ผู้สูงอายุในด้านสวัสดิการต่าง ๆ และปรากฏว่าบริการด้านสวัสดิการสังคมที่รัฐและเอกชนจัดให้ผู้สูงอายุ ยังมีขอบเขตและรูปแบบจำกัดมาก ไม่เพียงพอและไม่ตอบสนองความต้องการได้อย่างทั่วถึง

จากการสำรวจของกรมประชาสงเคราะห์ พบว่า ในบรรดาผู้สูงอายุที่เข้ารับการสงเคราะห์นั้นก่อนที่จะมาเข้ารับการอุปการะ มีถึงร้อยละ 62.6 ที่บอกว่าไม่มีทรัพย์สินเลย และผู้สูงอายุร้อยละ 37.1 ระบุว่าไม่มีอุปการะ สาเหตุที่เข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์เนื่องจากไม่มีผู้ดูแลร้อยละ 37.4

ในด้านของการให้บริการสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุนั้น ข้อมูลจาก กรมประชาสงเคราะห์ได้ชี้ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินการไว้หลายประการ เช่น

1. ขาดเจ้าหน้าที่วิชาชีพ เช่น แพทย์และนักสังคมสงเคราะห์ที่มีความรู้และประสบการณ์ในด้านผู้สูงอายุอย่างแท้จริง
2. บริการสงเคราะห์ผู้สูงอายุภายนอกในรูปแบบศูนย์บริการผู้สูงอายุและหน่วยสงเคราะห์ผู้สูงอายุเคลื่อนที่ จะให้ประโยชน์และคุ้มค่ามากกว่าการจัดตั้งสถานสงเคราะห์ ปัจจุบันนี้มีศูนย์บริการผู้สูงอายุอยู่ 12 แห่ง

3. ขาดอุปกรณ์ทางกายภาพบำบัดและอาชีพบำบัดในทุกสถานสงเคราะห์ ตลอดจนสถานที่ที่ยังคับแคบและชำรุด

4. การดำเนินการให้บริการสงเคราะห์ยังอยู่ในขอบเขตที่จำกัดมาก เมื่อเทียบกับความต้องการของผู้สูงอายุ

ถึงแม้ว่าปัญหาเหล่านี้จะรวบรวมไว้ตั้งแต่ช่วงปี 2525 แต่จะพบว่าได้แยกปัญหาแต่ละกลุ่มไว้ชัดเจน และปัญหาหลายประเด็นยังพบว่าก็ยังเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจนปัจจุบันด้วยเช่นกัน

จากผลการวิจัยของ นภาพร ชโยวรรณ และคณะ (2532) ซึ่งทำการวิจัยกับผู้สูงอายุทั่วประเทศ พบว่า ปัญหาที่ผู้สูงอายุพบมีปัญหาหลักอยู่ 2 ด้าน คือ ปัญหาความยากจน (เศรษฐกิจ) และปัญหาด้านสุขภาพ ส่วนปัญหาอื่น ๆ มีความสำคัญรองลงไป เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัย การสูญเสียบทบาททางสังคม ฯลฯ เช่นเดียวกับผลการวิจัยของนักวิจัยท่านอื่น ๆ เช่น นิศา ชูโต (2524) สุมาลี สังข์ศรี และคณะ (2540) ซึ่งพบว่า ปัญหาเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญของผู้สูงอายุ ซึ่งปัญหาดังกล่าวจะเชื่อมโยงไปถึงปัญหาด้านอื่น ๆ อีกด้วยไม่ว่าจะเป็นสุขภาพ ที่อยู่อาศัย การดำรงชีวิต ตลอดจนปัญหาด้านจิตใจ

3. แนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของผู้สูงอายุ

ในเรื่องความต้องการของผู้สูงอายุนั้น ถ้าพูดถึงความต้องการโดยทั่ว ๆ ไปแล้วบุคคลย่อมมีความต้องการขั้นพื้นฐานก่อน คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เมื่อได้รับความต้องการขั้นพื้นฐานแล้ว จึงจะต้องการสนองตอบความต้องการขั้นสูงต่อไป

มาสโลว์ (Maslow อ้างใน สุรกุล เจนอบรม 2534) ได้แบ่งระดับความต้องการของมนุษย์ออกเป็น 5 ชั้น คือ

1. ความต้องการเพื่อการอยู่รอด ได้แก่ อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ความต้องการทางเพศ

2. ความต้องการ ความมั่นคงและปลอดภัย

3. ความต้องการความรักความเป็นเจ้าของ

4. ความต้องการการยอมรับนับถือ

5. ความต้องการที่จะบรรลุความสำเร็จสมหวังในชีวิต

จากความต้องการทั้ง 5 ข้อนี้ บุคคลจะพยายามตอบสนองความต้องการไปที่ละขั้นจนถึงขั้นสูงสุด ซึ่งพิจารณาในภาพรวม ๆ แล้วบุคคลจะมีความต้องการคล้าย ๆ กันจากขั้นต่ำสุดขึ้นมาถึงขั้นสูงสุด

สำหรับผู้สูงอายุนั้น ถ้าพิจารณาในภาพกว้าง ๆ ความต้องการของผู้สูงอายุก็จะคล้ายคลึงกับความต้องการทั้ง 5 ขั้น ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียด เนื่องจากผู้สูงอายุอยู่ในช่วงวัยที่สภาพร่างกายเปลี่ยนแปลง ลดประสิทธิภาพลงไป อยู่ในช่วงที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพความเปลี่ยนแปลงของทั้งร่างกาย อาชีพการงาน สภาพเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนสภาพของจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงทำให้ผู้สูงอายุมีความต้องการในลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากบุคคลในวัยอื่น ๆ

สมพร เทพสิทธา (อ่างใน, สุมาลี สังข์ศรี, 2540, หน้า, 27-28) ได้กล่าวถึงความต้องการของผู้สูงอายุว่า

1. ความต้องการด้านร่างกาย ได้แก่ ความต้องการมีสุขภาพพลามัยที่ดี มีที่อยู่อาศัยเหมาะสม มีการพักผ่อนเหมาะสม
2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ความต้องการในการประกอบอาชีพต้องมีรายได้
3. ความต้องการความรู้ ได้แก่ ความต้องการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวัยสูงอายุเพื่อจะนำไปใช้ในการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ในวัยสูงอายุให้เหมาะสมตลอดจนให้มีความรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์
4. ความต้องการด้านสังคม ได้แก่ ความต้องการการยอมรับ ความเชื่อถือจากสังคม ตลอดจนต้องการที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม
5. ความต้องการด้านจิตใจ ได้แก่ ความต้องการความรัก ความอบอุ่น การดูแลเอาใจใส่ ความกตัญญูกตเวทิจากบุตรหลาน และการมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ

คลาก Clark (อ่างใน กุลยา ดันติผลาชีวะ, 2526) ได้กล่าวถึงความต้องการของผู้สูงอายุไว้ 10 ด้านหลัก ๆ ดังนี้

1. ต้องการทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม
2. ต้องการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องหรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
3. ต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

4. ต้องการเข้าร่วมกับกลุ่มเพื่อนฝูงตามปกติ
5. ต้องการยอมรับนับถือ
6. ต้องการแสดงออกในผลสำเร็จของตนเอง
7. ต้องการดูแลในผลสำเร็จของตนเอง
8. ต้องการดูแลทางด้านจิตใจ
9. ต้องการครอบครัวที่อบอุ่น
10. ต้องการความสงบทางจิตใจ

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2534) ได้แบ่งความต้องการของผู้สูงอายุออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ 3 ประการ ดังนี้

1. ความต้องการทางกาย เป็นความต้องการพื้นฐานของบุคคลทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ชีวิตอยู่รอด ความต้องการด้านนี้ ได้แก่ ความต้องการด้านอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัยและการรักษาพยาบาล
2. ความต้องการทางสังคม เป็นความต้องการที่มีความสัมพันธ์กับจิตใจอย่างมากจนแยกกันไม่ได้ ความต้องการด้านนี้ ได้แก่ การได้รับการยกย่อง ยอมรับนับถือการมีโอกาสทำในสิ่งที่ปรารถนา
3. ความต้องการทางเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุมิได้ต้องการที่จะเป็นผู้รับความช่วยเหลือจากบุตรหลานเท่านั้น แต่ยังต้องการที่จะช่วยตนเอง ต้องการที่จะมีรายได้เพื่อช่วยตนเองอีกด้วย

ทองอยู่ แก้วไทรชะ (2527) ทำการศึกษาผู้สูงอายุทั่วประเทศได้ข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องคือ ผู้สูงอายุจะมีความสุข ถ้าได้อยู่พร้อมหน้ากับบุตรหลานมีสภาพทางเศรษฐกิจมั่นคง ได้รับการยอมรับนับถือจากบุตรหลาน ได้ทำบุญปฏิบัติธรรมทางศาสนา ได้ผลประโยชน์ต่อส่วนรวม

สุธีรา นุ้ยจันทร์ (2530, หน้า. 16-17) ได้ทำการศึกษาบทบาทของครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุ เฉพาะกรณีครอบครัวผู้ใช้บริการทางสังคมผู้สูงอายุติดเตียงและครอบครัวสมาชิกผู้สูงอายุโรงพยาบาลสงฆ์ ได้สรุปความต้องการของผู้สูงอายุไว้เป็น 6 ประการ คือ

1. ความต้องการด้านร่างกาย ได้แก่ ความต้องการปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการ คือ ความต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และการรักษาพยาบาล

2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ความต้องการที่จะมีอาชีพ มีงานทำ เพื่อให้มีรายได้อาจพึ่งพาตนเองได้ และมีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตพอสมควร

3. ความต้องการด้านจิตใจ ได้แก่ ความต้องการ ความรักความอบอุ่น การดูแลเอาใจใส่ ความเคารพ ความกตัญญูจากบุตรหลาน

4. ความต้องการทางสังคม ได้แก่ ความต้องการได้รับการยอมรับนับถือจากชุมชนจากสังคม ตลอดจนต้องการมีส่วนร่วม ส่วนช่วยเหลือชุมชน

5. ความต้องการลดการพึ่งพาผู้อื่น ผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะพึ่งพาตนเอง ช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุดก่อน ไม่ต้องการที่จะทำให้เป็นภาระต่อผู้อื่น จนกระทั่งถึงช่วงเวลาที่ช่วยตนเองไม่ได้แล้วจึงจะพึ่งผู้อื่น

6. ความต้องการความรู้ และประสบการณ์ใหม่ ๆ ในสังคม ผู้สูงอายุต้องการรับความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ ใหม่ ๆ เพื่อที่จะนำไปใช้ประโยชน์ต่อการปรับตัวให้เหมาะสมกับวัย และเหมาะสมกับสภาพสังคมสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาเกี่ยวกับความต้องการของผู้สูงอายุ ทั้งจากข้อคิด ข้อเขียนของนักจิตวิทยา นักการศึกษาที่เกี่ยวข้อง และจากข้อค้นพบของนักวิจัย อาจสรุปความต้องการของผู้สูงอายุ ในประการหลัก ๆ ได้ดังนี้

1. ความต้องการทางกาย ก็คือ ความต้องการพื้นฐานซึ่งคล้ายคลึงกับความต้องการของบุคคลวัยอื่น ๆ นั่นเอง ความต้องการในด้านนี้ ได้แก่ ความต้องการอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย การรักษาพยาบาล ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต

2. ความต้องการด้านจิตใจ ได้แก่ ความต้องการได้รับการกำลังใจ ได้รับความรัก ความอบอุ่นใจ ความเอื้ออาทรจากบุตรหลาน จากบุคคลในครอบครัว ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นเดียวดายหรือถูกทอดทิ้ง รู้สึกว่ามีที่พึ่ง เพราะบุคคลในวัยสูงอายุนั้นจะพบกับความพลัดพรากต่าง ๆ เช่น พลัดพรากจากสามีภรรยา บุตรหลาน แยกครอบครัวออกไป ผู้สูงอายุ จำนวนมากต้องอยู่ตามลำพัง เพราะฉะนั้นผู้สูงอายุจะเกิดความรู้สึกว่าเหงา ท้อแท้ หมดกำลังใจได้ง่าย เพราะฉะนั้นความต้องการทางด้านนี้ มีความจำเป็นที่บุคคลที่เกี่ยวข้อง จะต้องตระหนักว่ามีความสำคัญมากเช่นกัน

3. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้สูงอายุอีกเป็นจำนวนมากยังต้องประกอบอาชีพ เพื่อหารายได้เลี้ยงตนเอง หรือบางรายอาจต้องจุนเจือครอบครัวอีกด้วยผู้สูงอายุจำเป็นต้อง การ ทางด้านเศรษฐกิจอยู่ หรือแม้แต่ในรายที่มีบุตรหลานดูแล ผู้สูงอายุก็ต้องการที่จะมีรายได้

เฉพาะของตนเองถ้าทำได้ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุต้องการที่จะมีรายได้พอสมควร เพื่อที่จะใช้จ่ายในด้านของความเป็นอยู่ (คือเรื่องอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค) และใช้จ่ายในกิจกรรมพิเศษที่มีความศรัทธา มีความสนใจ เช่น การทำบุญ การทำงานอดิเรก การร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

4. ความต้องการทางสังคม ผู้สูงอายุยังมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในสังคมอยู่ไม่ต้องการรู้สึกว่าเป็นบุคคลไร้ค่า ไม่มีประโยชน์ต่อสังคม ผู้สูงอายุต้องการที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมชุมชน ต้องการได้รับการยอมรับนับถือ ความต้องการมีส่วนร่วมในสังคม มีส่วนช่วยเหลือชุมชนและสังคม อาจจะพิจารณาได้ตั้งแต่ครอบครัวของผู้สูงอายุไปจนถึงชุมชนโดยรวมกล่าวคือ

ต่อครอบครัว ผู้สูงอายุต้องการที่จะให้ความช่วยเหลือหรือทำประโยชน์ ให้แก่บุตรหลาน เช่น ช่วยให้คำแนะนำปรึกษา ให้ข้อคิด ให้แนวทางในการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหา การช่วยดูแลบ้านเรือน การช่วยดูแลหลาน หรือภาระอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ผู้สูงอายุจะทำได้

ต่อชุมชน ผู้สูงอายุต้องการที่จะมีส่วนช่วย ต้องการที่จะทำตัวให้เป็นประโยชน์ ต่อสังคม ในฐานะที่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ มาก่อนและพอมีเวลาที่จะสละให้แก่ชุมชนได้ จึงต้องการที่จะนำความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่มาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลัง เช่น ผู้สูงอายุอาสาเข้าเป็นกรรมการหมู่บ้าน กรรมการกลุ่มพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชน

5. ความต้องการสวัสดิการด้านต่าง ๆ ผู้สูงอายุต้องการได้รับบริการสวัสดิการต่าง ๆ จากหน่วยงานของรัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สวัสดิการด้านสุขภาพ ด้านที่อยู่อาศัยด้านอาหาร ยารักษาโรค ค่าครองชีพ หรือการสงเคราะห์ด้านอื่น ๆ ซึ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจน ผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตรหลานดูแลต้องพึ่งตนเอง อันที่จริงความต้องการด้านนี้ส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงความต้องการทางร่างกายนั่นเอง

6. ความต้องการความรู้ และข่าวสารข้อมูล ผู้สูงอายุต้องการได้รับความรู้ต้องการได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้สูงอายุ เช่น ความรู้ เกี่ยวกับการปรับตัวในวัยสูงอายุ ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ การป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บ เกี่ยวกับอาหารที่เหมาะสม เกี่ยวกับการพักผ่อน และข่าวสารเกี่ยวกับอาชีพ การหารายได้เสริมเกี่ยวกับสวัสดิการต่าง ๆ ที่หน่วยงานจัดบริการแก่ผู้สูงอายุ

ความต้องการดังกล่าวนี้ นับเป็นความต้องการในประเด็นหลัก ๆ ของผู้สูงอายุโดยทั่วไป ซึ่งผู้สูงอายุในแต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่อาจจะมีความต้องการในรายละเอียดแตกต่างกันไป อีกบ้าง จากความต้องการในประเด็นหลักดังกล่าวมานี้ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุเริ่มตั้งแต่บุคคลในครอบครัวมาจนถึงหน่วยงานต่าง ๆ ที่รับผิดชอบในการจัด บริการแก่ผู้สูงอายุ ควรจะได้พิจารณาให้ความสำคัญในการที่จัดกิจกรรมหรือบริการต่าง ๆ แก่ผู้สูงอายุ ตัวอย่าง บุคคลในครอบครัวควรให้การดูแลเอาใจใส่ให้ผู้สูงอายุได้รับการสนองความต้องการพื้นฐานอย่างเหมาะสมเพียงพอ เช่น อาหาร เสื้อผ้า การดูแลรักษาพยาบาล นอกจากนี้ในด้านจิตใจนับว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก ซึ่งบุคคลในครอบครัวจะต้องการกระทำในการให้ความรัก ความอบอุ่น ให้การดูแลเอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งผู้สูงอายุ สิ่งนี้เป็นสิ่งที่บุคคลใกล้ชิดบุคคลในครอบครัวจะทำได้ดีที่สุด ดีกว่าบุคคลอื่น ๆ หรือหน่วยงานต่าง ๆ และนับเป็นปัจจัยสำคัญมากในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในวัยท้ายของชีวิตนี้ สำหรับหน่วยงานเมื่อจะจัดสวัสดิการ จัดบริการกิจกรรมต่าง ๆ แก่ผู้สูงอายุ ควรจะต้องคำนึงถึงความต้องการของผู้สูงอายุเป็นสำคัญควรมีการศึกษาสำรวจก่อนว่าผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายมีปัญหาอะไร มีความต้องการอย่างไร เพราะความต้องการของผู้สูงอายุอาจจะแตกต่างกันไป จากกลุ่ม เป้าหมายโดยทั่ว ๆ ไป อาจจะมีเฉพาะเจาะจงและเป็นเรื่องละเอียดอ่อนมากกว่า เมื่อทราบความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุแล้ว จึงนำมาวางแผนจัดบริการจัดกิจกรรมทำให้สิ่งที่ให้บริการนั้นเกิดประโยชน์แก่ผู้สูงอายุอย่างแท้จริงและมีคุณค่า

แนวคิดเกี่ยวกับสังคมวิทยาของผู้สูงอายุ

ทางด้านสังคมวิทยาของผู้สูงอายุ มีนักการศึกษา ได้ทำการศึกษาวิจัย และเสนอพรรณนาไว้หลายด้าน ดังนี้

1. เกี่ยวกับบทบาทของผู้สูงอายุ

บุษยมาศ สิริฐประภา (2539, หน้า 21) กล่าวถึงด้านการปรับตัวของบุคคลเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุว่า เมื่อคนเข้าสู่วัยสูงอายุ เขาจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพชีวิตหลายสิ่งหลายอย่างซึ่งไม่เหมือนบทบาทเดิมของเขาที่เคยมีมาก่อน เช่น การละทิ้งบทบาททางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเคยปฏิบัติในวัยผู้ใหญ่ ฝายอมรับบทบาททางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบของผู้สูงอายุ

Cottrill กล่าวถึงบทบาทของผู้สูงอายุ (อ้างแล้ว,2539,หน้า. 22) ในสังคมอเมริกันว่า มี การปรับตัวจากวัยผู้ใหญ่ไปสู่วัยสูงอายุทั้งหมด 9 ประการ (Wolinsky.F.D.,1980:193) ได้แก่

1. การต้องออกจากงานหรือความเป็นหัวหน้าครอบครัว
2. การต้องออกจากบทบาทของผู้นำในชุมชนและองค์กรต่าง ๆ
3. การละเว้นจากความผูกพันกับคู่สมรสเนื่องจากการตายของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
4. การต้องฟังฟังผู้อื่นในเรื่องที่อยู่อาศัย
5. ลดความสนใจลงในการวางแผนเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
6. มีการฟังฟังและขอรับความช่วยเหลือ จากผู้อื่นเพิ่มขึ้น
7. อยู่ภายใต้ความดูแลของลูกหลานหรือสถาบัน
8. มีการร่วมสมาคมของผู้สูงอายุ
9. มีการวางแผนชีวิตแบบวันต่อวัน

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นตัวแทนของพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังว่าจะพบในผู้สูงอายุ ทั่ว ๆ ไป การวิจัยเกี่ยวกับแง่มุมทางสังคมวัฒนธรรมของความสูงอายุ ที่ให้ทฤษฎีบทบาทจะเน้น ว่าผู้สูงอายุแต่ละคนปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมจากวัยผู้ใหญ่เข้าสู่ วัยสูงอายุอย่างไร โดยเนื้อหาของทฤษฎีบทบาทและสรุปว่า เมื่อคน ๆ หนึ่งแก่ตัวลงคน ๆ นั้นก็จะ สวมบทบาททางสังคมใหม่ ซึ่งไปด้วยกันกับวงจรชีวิตใหม่ ๆ ที่คน ๆ นั้นก้าวเข้าไปเมื่อคน ๆ หนึ่งก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ บทบาทความเป็นผู้ใหญ่ (adult) ก็หายไปแล้วก็รวมบทบาทของผู้สูงอายุ

2. กิจกรรมกับผู้สูงอายุ

บุษยามาส ลินรุประมา (2539, หน้า 23) ได้กล่าวว่า ผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมสูงจะมีการ ปรับตัวได้ดี ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคมและบุคคลที่สามารถดำรงกิจกรรมทางสังคมได้ จะเป็น ผู้ที่มีความพอใจในชีวิตสูงและมีภาพลักษณ์เกี่ยวกับตัวเองดี ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จในชีวิต และยังเชื่ออีกว่า ผู้สูงอายุที่พยายามหากิจกรรมอื่นมาทดแทนกิจกรรมเดิม ซึ่ง ทำให้อย่างคงบทบาทบางอย่างของเขาไว้ได้ ก็จะทำให้บุคคลนั้น เป็นผู้สูงอายุที่มีความพึงพอใจใน ชีวิต ทำให้มองโลกมีชีวิตชีวาไม่หดหู่

โดยสรุปแล้ว แนวคิดนี้ช่วยชี้แนะว่า การวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้สูงอายุ อาจพิจารณา ถึงผลการลดกิจกรรมทางสังคม อันเกิดจากการสูญเสียบทบาททางสังคมในวัยผู้ใหญ่และมุ่งสนใจ

ที่จะเปลี่ยนแปลงในแนวคิดเกี่ยวกับอัตราของบุคคลขณะผ่านเข้าสู่วัยสูงอายุ อันเป็นขั้นตอนสุดท้ายของวงจรชีวิต

อย่างไรก็ตาม มีจุดบกพร่องในแนวคิดนี้ที่ไม่สามารถอธิบาย ได้ว่า ผู้สูงอายุมองตนเองอย่างไร ถ้าหากเขาไม่สามารถอยู่ในสภาพ บรรทัดฐานของวัยกลางคน กล่าวคือ ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่ง เมื่ออยู่ในวัยกลางคนมีกิจกรรมภารกิจมาก แต่พอเข้าสู่วัยสูงอายุ คนเหล่านี้ก็พอใจที่จะอยู่เฉย ๆ จะทิ้งกิจกรรมที่เคยมีส่วนร่วมหรือปฏิบัติมา ปลีกตัวออกจากสังคมหรือลดบทบาททางสังคมแล้วผู้สูงอายุเหล่านี้มองตนเองอย่างไร

ในประเด็นเดียวกัน ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ถ้าผู้สูงอายุเหล่านั้นไม่ได้มีกิจกรรมแล้วจะเกิดอะไรขึ้น ทั้งนี้เพราะบุคลิกภาพของผู้สูงอายุอาจแตกต่างกันไป เช่น ในขณะที่ผู้สูงอายุที่ไม่ค่อยชอบกิจกรรมแต่มีความสุข กับผู้สูงอายุที่มีภารกิจต่าง ๆ มากแต่ไม่มีความสุข

3. เกี่ยวกับความต่อเนื่องของผู้สูงอายุ

บุษยามาส สินธุประมา (2539, หน้า 23) ได้กล่าวถึงความต่อเนื่องของผู้สูงอายุว่า ผู้สูงอายุนั้นจะต้องมีบทบาทต่อเนื่อง ซึ่งสร้างสมมาตั้งแต่วัยผู้ใหญ่และวัยกลางคน ที่ทำให้บุคคลสามารถปรับทัศนคติและค่านิยมต่าง ๆ ให้เข้ากับบรรทัดฐานของสังคมผู้สูงอายุที่มีความตระหนักหรือเตรียมตัวก่อนการเกษียณจะแตกต่างกับผู้สูงอายุที่มีได้มีความตระหนักหรือเตรียมตัวที่จะเกษียณโดยสรุปแล้วการปรับตัวในวัยสูงอายุนั้นจะประสบความสำเร็จหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับ การดำเนินชีวิตที่ผ่านมาและยังคงไว้ซึ่งบุคลิกภาพความพึงพอใจในชีวิตของตนเองที่ผ่านมาแต่หนหลังได้ดีเพียงใดด้วย

4. วัฒนธรรมย่อยกับผู้สูงอายุ

คนกลุ่มหนึ่งจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนภายในกลุ่มมากกว่าคนนอกกลุ่ม โดยมีเหตุผลอยู่ 5 ประการ คือ

1. มีความพอใจในเชิงบวกที่จะอยู่ร่วมกัน
2. สมาชิกทั้งหมดของกลุ่มหนึ่งถูกกีดกันออกจาก การมีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ
3. ความแตกต่างที่ลดลงเรื่อย ๆ ในเรื่องบทบาทเศรษฐกิจ ที่มีพื้นฐานอยู่บนเกณฑ์ทางเพศและสังคม

4. ทักษะคิดเกี่ยวกับความตายที่จะเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้
5. การใช้เวลาส่วนใหญ่ในกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจ

แนวคิดนี้ได้เสนออีกว่า พฤติกรรมของผู้สูงอายุควรได้รับการมองและวิเคราะห์จากแง่มุมของการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในวัฒนธรรมย่อยผู้สูงอายุ กล่าวคือ โดยหลักการแล้ว ปัญหาทางสังคมของผู้สูงอายุควรจะถูกมองเป็นปัญหาวัฒนธรรมย่อยเหมือนกับปัญหาสังคมอื่น ๆ

(Wolinsky, 1980, p.194-195)

5. วัฒนธรรมและกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของผู้สูงอายุ

ในทุก ๆ สังคมนั้นจะต้องมีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมอันประกอบด้วยจารีตประเพณี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกันของแต่ละสังคม เช่นในสังคมไทยยังให้คุณค่าต่อการที่ลูกหลานมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ และช่วยดูแลผู้สูงอายุในครอบครัว ในขณะที่คนในสังคมตะวันตกปล่อยให้คนสูงอายุไปอยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชราหรือในบางสังคม เช่นบางหมู่บ้านในนิวกีวีจะเห็นคนสูงอายุไปนอนอยู่กับหมู เพื่อให้เกิดความอบอุ่น เป็นต้น

ความตาย วัฒนธรรมในเชิงสังคมวิทยาและมนุษยวิทยานั้น หมายถึง แบบอย่างของการดำเนินชีวิตร่วมกันของคนในสังคม ซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์และวิธีการทั้งหลายทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุที่มนุษย์ในกลุ่มนั้น สร้างหรือกำหนดขึ้น นอกเหนือสิ่งที่มีอยู่เองในธรรมชาติแล้วร่วมรับความหมายและคุณค่าของอุปกรณ์หรือวิธีการนั้น ๆ ใช้กันทั้งกลุ่ม เช่น ภาษาอาหารการกิน เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ การประกอบอาชีพ การพักผ่อนหย่อนใจ วิธีการหาอาหารปรุงอาหาร กินอาหาร วิธีการรักษา การแสดงความเคารพนับถือ วิธีการทำงาน การพักผ่อน ความคิด ความเชื่อ ศาสนา ปรัชญา ค่านิยมธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของชีวิต ฯลฯ

พิทยา สายหู (2528, หน้า 154) กล่าวว่า ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุดังกล่าวข้างต้น ถ้าหากได้มีการยอมรับความหมายคุณค่าที่กำหนดไว้ร่วมกัน วัฒนธรรมนั้นก็ยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้ แต่ถ้าหากว่าคนในสังคมไม่ยอมรับเมื่อไร วัฒนธรรมหรือแบบอย่าง การดำเนินชีวิตร่วมกันนั้น จะต้องเปลี่ยนแปลงไปหรือหายไป

การจัดระเบียบทางสังคมเป็นวัฒนธรรม ที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม การจัดระเบียบทางสังคมเป็นกระบวนการที่ครอบคลุม

ปรากฏการณ์สังคมหลายอย่างโดยเริ่มจากการจัดให้มีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกในสังคมยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน กฎเกณฑ์เหล่านั้น คือบรรทัดฐานทางสังคมเมื่อมีบรรทัดฐานทางสังคมแล้วสังคมยังต้องสร้างกฎเกณฑ์อื่น ๆ มาสนับสนุนบรรทัดฐานปลายทางด้วย เช่น ระบบค่านิยม ความเชื่อ อุดมการณ์ ระบบสัญลักษณ์ สถาบันทางสังคม นอกจากนี้แล้วการจัดระเบียบทางสังคมยังเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์อื่น ๆ อีกเช่นสภาพาแฟ และบทบาท และการจัดช่วงชั้นทางสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

6. บรรทัดฐานทางสังคมกับความสูงอายุ

บรรทัดฐานตามวัย เนื่องจากบรรทัดฐานทางสังคมนั้นเป็นมาตรฐานหรือกฎที่ทำให้คนในสังคมปฏิบัติตาม ซึ่งจะช่วยให้ทำนายได้ว่าพฤติกรรมที่แสดงออกมานั้น จะได้รับการตอบสนองกลับคืนมาตามที่เราคาดหวังไว้ด้วย เช่น บรรทัดฐานของการทักทายจะแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม เช่น เอสกิโม จะต้องเลียมือ และลูบหน้าตัวเอง แล้วลูบหน้าคนที่ต้องการจะทักทาย คนมองโกเลียคมแค้นซึ่งกันและกัน โพลินีเซียนกอดและถูหลัง และบางแห่งทักทายโดยเอาแขนกอดอีกคนหนึ่งแล้วจี้จี้ที่ใต้คาง เป็นต้น

บางครั้งบรรทัดฐานบางอย่างก็จะมีเฉพาะกลุ่ม โดยอาจจะมีในเฉพาะเพศหญิง เพศชาย หรือบางกลุ่มอายุ เช่น ผู้หญิงถูกคาดหวังให้แต่งตัวอย่างมิดชิด (คลุมทั้งข้างบนและข้างล่าง) ผู้ชายถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่อย่างสุภาพบุรุษ (เปิดประตูช่วย ช่วยเหลือผู้อ่อนแอกว่า) สำหรับบรรทัดฐานที่เกี่ยวข้องกับอายุในเรื่องของความคาดหวังพฤติกรรมที่แตกต่างกันตามอายุเรียกว่า “age norms”

ประเภทของบรรทัดฐาน ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

วิถีชาวบ้าน เป็นการคาดหวังว่า ปึงเจกบุคคลจะทำหรือไม่ทำอะไรในสถานการณ์ต่าง ๆ ของชีวิตประจำวัน วิถีชาวบ้านเป็นบรรทัดฐานที่เราต้องปฏิบัติตาม เพราะเป็นความเคยชินที่ต้องการปฏิบัติตาม วิถีชาวบ้านไม่ได้ถูกบังคับอย่างเป็นทางการ แต่ก็มีประสิทธิภาพและมีประโยชน์มากสำหรับคนจำนวนมากที่อยู่ในสังคมเดียวกัน ในแต่ละวันคนจำนวนมากเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตและมีการกระทำทางสังคมต่อกันได้ เพราะมีวิถีประชาที่เห็นว่าเหมาะสมในสถานการณ์นั้น ๆ เช่น ในแต่ละสังคมจะมีวิถีประชาเกี่ยวกับการแต่งกายที่เหมาะสม โดยมีเพศวัย และสถานภาพทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง คนไทยจะใส่ชุดสีดำไปงานศพ ผู้หญิงควรพูดจา

อ่อนหวาน คนอายุน้อยกว่าเมื่อเดินผ่านผู้ใหญ่ ควรจะก้มตัวเล็กน้อย เป็นต้น นอกจากนี้วิถีประชา
ยังมีความหมายในการควบคุมทางสังคมอีกทางหนึ่งด้วย เช่น การพูดนิโทษ การพูดเยาะเย้ย การ
เลิกคิ้ว เพื่อแสดงความไม่พอใจ การไม่ยอมรับพฤติกรรมบางประการที่ไม่เหมาะสม

สำหรับพฤติกรรมที่เป็นวิถีประชาสำหรับผู้สูงอายุนั้นมีลักษณะเฉพาะเจาะจง
มาก เช่น การคาดหวังว่าผู้สูงอายุไม่ควรสนใจเรื่องเพศ (หรือเรื่องเซ็กซ์) ไม่พูดเรื่องตลกกลมก คน
สูงอายุจะไม่แต่งกายสีฉูดฉาด เหมือนวัยรุ่น คนสูงอายุไม่ควรจะทำงานหนักนอกจากนี้ ยังรวม
ถึงมารยาทต่าง ๆ ที่คนในวัยอื่นถูกคาดหวังให้ปฏิบัติต่อคนสูงอายุ และคนสูงอายุถูกคาดหวังว่า
ต้องแสดงความสนใจ กับลูกหลานเมื่อยามแก่ชราด้วย

จารีต เป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่มีความสำคัญมาก การกระทำผิดจารีตจะ
ถือว่าเป็นผล กระทบต่อคนจำนวนมากหรือสังคมส่วนรวม จะได้รับการปฏิเสธอย่างรุนแรง เมื่อ
คนไม่ปฏิบัติตาม มีบรรทัดฐานบางอย่างในสังคมตะวันตกที่ถือว่าเป็นจารีต เช่น ผู้หญิงสูงอายุไม่
ควรจะออก date กับชายหนุ่ม ไม่แต่งงานกับคนที่หนุ่มกว่าหรือกรณีคนสูงอายุที่หย่าร้างไปแล้วไป
แต่งงาน จะถูกตำหนิมากกว่าคนหนุ่มสาว เป็นต้น ในสังคมไทย มีจารีตบางประการที่ยังถูก
สั่งสอน ให้ลูกหลานต้องกตัญญูและเลี้ยงดู พ่อแม่ที่ถึงวัยชรา เป็นต้น ในสังคม เอสกิโม มีจารีต
ให้คนสูงอายุต้องถูกทอดทิ้ง หรือปล่อยให้ตายโดยไม่ต้องดูแล เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อให้
คนแก่ต่อสู้กับความหนาวเย็นได้

กฎหมาย เป็นกฎหมายควบคุมทางสังคมอย่างเป็นทางการและเป็นลายลักษณ์
อักษร ซึ่งจะมีพื้นฐานมาจากทั้งวิถีประชาและจารีตรวมอยู่ด้วย ส่วนมากจะมีกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
สัมพันธ์กับอายุด้วย เช่น อายุเท่าไรจึงจะไปออกเสียงเลือกตั้งได้ หรือสามารถเข้ามีส่วนร่วมในทาง
การเมืองได้ หรือการกำหนดเกี่ยวกับเรื่องเกษียณอายุและการจ้างงาน เป็นต้น

Irving Rosow (อ้างแล้ว, หน้า 33) ได้เสนอความคิดเกี่ยวกับบรรทัดฐานตามวัยของ
ผู้สูงอายุว่านอกจากคนสูงอายุ จะมีบรรทัดฐานที่สำคัญเป็นของตนเองน้อยลงแล้ว บรรทัดฐาน
ดังกล่าวยังมีลักษณะคลุมเคลือไม่ชัดเจน เหมือนบรรทัดฐานของคนที่มีอายุน้อยกว่าอีกด้วย เช่น
กิจกรรม ที่น่าจะเป็นบรรทัดฐานสำหรับคนสูงอายุ ควรจะเป็นอย่างไร หลังจากที่เกษียณแล้ว คน
สูงอายุ ควรจะทำอะไรต่อไปหรือไม่ จะใช้เวลาว่างอย่างไร หรือผู้สูงอายุควรจะมีแนวทางอะไรใน
การยึดถือเป็นแบบแผนของตนเอง Rosow ให้เหตุผลว่า เมื่อผู้สูงอายุไม่มีบรรทัดฐานที่ชัดเจนแล้ว
จึงทำให้ผู้สูงอายุอยู่ในภาวะที่ไม่แน่ใจว่าจะทำอะไร และนี่เป็นเหตุผลหนึ่งที่ผู้สูงอายุมีชีวิตอยู่ด้วย

ความเมื่อน่ายไม่มีอะไรทำเป็นขึ้นเป็นอัน รู้สึกหงุดหงิด แปลกแยก อย่างไม่รู้ ก็ตามแม้ว่าแนวคิดของ Rosow ก่อนข้างจะให้ทัศนะในทางลบเกี่ยวกับเรื่อง age norms แต่ Vern Bengtson ให้เหตุผลโต้แย้งว่าการที่มีบรรทัดฐานของผู้สูงอายุย่อมลงน้ำหนักจะมีผลในทางบวก สำหรับผู้สูงอายุ เช่น การมีอิสระ มีเวลาเป็นของตนเองมากขึ้น และจากการที่มีบรรทัดฐานไม่ชัดเจนแน่นอนมากนักก็น่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สูงอายุ ที่เปิดโอกาสให้มีทางเลือกสำหรับการดำเนินชีวิตมากขึ้น และเป็นโอกาสที่จะได้ใช้ศักยภาพของตนเองได้มากที่สุดมากกว่าช่วงอายุที่ผ่านมา

ในสังคมปัจจุบัน มักจะมีการกล่าวถึงบรรทัดฐาน ในเรื่องของความชรา เช่น ผู้หญิงแก่เร็วกว่าผู้ชาย ซึ่งเหตุผลหนึ่งอาจเกิดจากสังคมให้ค่านิยมกับผู้หญิงที่ต้องขึ้นอยู่กับความสวยงามทางกายภาพและความดึงดูดทางเพศ แต่สังคมมีค่านิยมต่อผู้ชายซึ่งผูกไว้กับอำนาจ ตำแหน่งการได้รับการยอมรับจากอาชีพการงาน การเป็นผู้นำ การมีความสามารถ สิ่งเหล่านี้จะมีมากขึ้นเมื่อผู้ชายอายุเพิ่มขึ้น ส่วนผู้หญิงนั้นเมื่ออายุมีแนวโน้มจะมีความพอใจต่อตนเองในเชิงกายภาพและภาพลักษณ์ของตนเองลดลง

7. กลุ่มทางสังคมและการรวมกลุ่มผู้สูงอายุ

กลุ่มทางสังคมและผู้สูงอายุ นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ให้ความหมาย กลุ่มทางสังคม ว่าหมายถึง คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์ในทางร่วมมือหรือพึ่งพาอาศัยกัน ความสัมพันธ์นั้นมีติดต่อกันไป จนเป็นความผูกพันและผู้ที่สัมพันธ์กัน เกิดความสำนึกว่า เป็นสมาชิกร่วมกันในกลุ่มเดียวกัน แยกออกได้จากกลุ่มอื่น ๆ (ปรีชา คุวินทร์พันธ์, 2531 หน้า.162)

กลุ่มทางสังคมมีความสำคัญต่อบุคคลและสังคมเป็นอย่างมาก การที่เราอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ อาจจะเป็นครอบครัว กลุ่มเพื่อน กลุ่มอาชีพ ศาสนาและชุมชน กลุ่มมีความสำคัญในการหล่อหลอมบุคลิกภาพให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม อิทธิพลของกลุ่มที่มีต่อบุคคลนั้นจะมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลได้รับการยอมรับและมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งหรือไม่

โดยทั่วไปแล้วกลุ่มต่าง ๆ มักประกอบด้วยบุคคลที่มีลักษณะเหมือนกัน เช่น กลุ่มอาชีพเดียวกัน กลุ่มอายุใกล้เคียงกัน อย่างน้อยที่สุดก็เป็นการแบ่งประเภททางสังคม ซึ่งทางสังคมวิทยาจัดว่าเป็นเพียง การจัดประเภทของกลุ่มคนที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกัน แต่ถ้าการรวมกลุ่มนั้นมีความรู้สึกร่วมกันก็จัดว่า เป็นกลุ่มทางสังคม

อายุเป็นประเภททางสังคมอย่างหนึ่ง และเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นกลุ่มที่มีแบบแผนชีวิตของตนเอง แต่มีคำถามว่าแบบแผนชีวิตของผู้สูงอายุจะเป็นพื้นฐานเพียงพอที่จะ

แยกไปอยู่ต่างหากได้หรือไม่ คนสูงอายุยอมรับเอกลักษณ์นี้หรือไม่ กลุ่มผู้สูงอายุเป็นประชากรที่เพิ่มมากขึ้นหรือไม่และมีจะมีผลอย่างไรต่อสถาบันทางสังคมหรือการจัดระเบียบต่าง ๆ ต่อกลุ่มผู้สูงอายุ คำถามคำตอบเหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่ากลุ่มสังคมผู้สูงอายุมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อผู้สูงอายุและสังคมมากขึ้น

นอกจากนั้น Rose ยังเสนอแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมย่อยของผู้สูงอายุว่า คนสูงอายุจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนสูงอายุมากกว่าที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับคนหนุ่มกว่า คนสูงอายุที่มีอายุมากขึ้นเรื่อย ๆ จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมมากขึ้นกับคนวัยเดียวกัน เพราะว่าคนสูงอายุจะแยกออกมาเป็นกลุ่มของตนเอง และมีความสนใจคล้ายกัน จนเป็นผลทำให้มีพัฒนาการเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของผู้สูงอายุเช่นเดียวกันการเกิดลักษณะของกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ ในสังคม

อย่างไรก็ตาม (Gordon Bultena, อ้างแล้ว, หน้า 51) ได้ศึกษาวิจัยคนสูงอายุจำนวน 434 คน ในรัฐวิสคอนซิน โดยพยายามทดสอบแนวคิดของ Rose ข้างต้น ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1. คนที่อายุเพิ่มมากขึ้น มีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์กับคนในวัยเดียวกันมากกว่าจะไปสัมพันธ์กับคนในวัยที่อ่อนกว่า ซึ่งผลการวิจัยของ Bultena สนับสนุนแนวคิดของ Rose
2. คนสูงอายุที่มีอายุมากขึ้น มีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์กับคนในวัยเดียวกันน้อยลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนอายุที่มากขึ้นด้วย เช่น คนที่อายุ 80 ปีขึ้นไป มีสัดส่วนไปสังสรรค์กับคนในวัยเดียวกันน้อยลง แต่คนที่อายุ 65-75 ปี ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนในวัยเดียวกันมากกว่าคนที่อายุ 80 ปีขึ้นไป

การศึกษาเรื่องกลุ่มทางสังคมกับผู้สูงอายุมีประเด็นที่พิจารณา ดังนี้

1. กลุ่มอ้างอิงกับผู้สูงอายุ

กลุ่มอ้างอิง หมายถึง กลุ่มที่บุคคลยึดถือเอาเป็นแบบอย่างหรือเป็นมาตรฐานแห่งพฤติกรรม เช่น บุคคลที่มีชื่อเสียง แบบอย่างความคิด ความเชื่อ ความหมายอีกนัยหนึ่ง หมายถึงกลุ่มซึ่งบุคคลไม่ได้เป็นสมาชิก แต่บุคคลนั้นมีความนิยมชมชอบกลุ่มนั้น ๆ เช่นชอบวัตถุประสงค์ชอบวิธีการดำเนิน ฯลฯ และพยายามจะปฏิบัติและเลียนแบบเท่าที่จะทำได้

ปัจจุบันคนสูงอายุนั้นขาดแคลนกลุ่มอ้างอิง ที่เหมาะสมกับวัยคนสูงอายุจำนวนมากจึงยังคงตัดสินใจพฤติกรรมของตนจากบรรทัดฐานของคนวัยกลางคน โดยยึดตัวแบบทางบทบาท (role model) ของคนในวัยกลางคน

2. กลุ่มปฐมภูมิกับกลุ่มทุติยภูมิในผู้สูงอายุ

กลุ่มปฐมภูมิ หมายถึง กลุ่มคนที่มีจำนวนไม่มากนักคนเหล่านี้มีความสัมพันธ์ในลักษณะที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งค่อนข้างถาวร การติดต่อสัมพันธ์กันเป็นไปด้วยความพอใจ

กลุ่มทุติยภูมิ หมายถึง คนกลุ่มใหญ่ที่มีจำนวนสมาชิกมากมีความซับซ้อน การติดต่อสัมพันธ์เป็นทางการ มีความผูกพันกันน้อย การปฏิบัติต่อกันเป็นไปตามกฎระเบียบ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์

กลุ่มทั้งสองประเภทนี้ ใช้รูปแบบความสัมพันธ์เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ กล่าวคือ กลุ่มปฐมภูมิทำหน้าที่ ช่วยสนับสนุนด้านจิตใจสำหรับปัจเจกบุคคล ผู้สูงอายุที่มีความสัมพันธ์อยู่ในกลุ่มแบบปฐมภูมิจะมีความสุข สุขภาพจิตดี ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดช่วยให้เกิดความไว้วางใจ ช่วยสนับสนุนด้านอารมณ์จิตใจที่จะเผชิญกับการสูญเสีย การเป็นหม้าย และการถูกปลดเกษียณ สำหรับกลุ่มทุติยภูมิทำหน้าที่ในด้านของการเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมสังคม โดยจะสร้างแรงกดดันให้สมาชิกกลุ่มได้ทำตามความคาดหวังของสังคม

3. กลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการกับผู้สูงอายุ

กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่ไม่มีการจัดระเบียบโครงสร้างที่ตายตัว จัดเป็นรูปแบบองค์กรที่ไม่เป็นทางการ ไม่มีกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร และมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ ที่เป็นเรื่องส่วนตัว องค์กรเช่นนี้อาจเป็น กลุ่มครอบครัว เพื่อนบ้าน

ส่วนกลุ่มที่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่มีการจัดระเบียบ มีนโยบาย วัตถุประสงค์ชัดเจนจัดเป็นรูปแบบขององค์กรที่เป็นทางการ องค์กรเช่นนี้อาจจะเป็นสมาคมอาสาสมัคร ซึ่งผู้สูงอายุจะอยู่ในสมาคมอาสาสมัคร 3 ลักษณะ คือ

ก. สมาคมซึ่งผู้สูงอายุเข้าไปมีส่วนร่วม แต่สมาคมนั้นมิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุโดยเฉพาะเจาะจง

ข. สมาคมซึ่งจัดตั้งและดำเนินการโดยผู้สูงอายุ เพื่อตอบสนองความต้องการและความสนใจของผู้สูงอายุโดยตรง

ค. สมาคมซึ่งผู้อื่นเป็นผู้ให้บริการแก่ผู้สูงอายุ

4. การมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในสมาคมอาสาสมัคร

การศึกษาของ Havighurst และ Albrecht (อ้างใน Harris and cole, 1980, p.162-3) กล่าวว่า ผู้สูงอายุมักจะหยุดทำกิจกรรมหรือไม่อยากสมาคมและเกือบจะไม่มีผู้สูงอายุเข้าร่วมเป็น

สมาชิกใหม่ขององค์กรหรือสมาคม สมาชิกในสมาคม ส่วนมากจะเริ่มเมื่ออายุ 30 ปีและเริ่มลดลงไปเรื่อย ๆ จนถึงระยะช่วงสุดท้ายของชีวิตและการที่เป็นสมาชิกลดลงไปมีเหตุผลเนื่องจาก

4.1 คนสูงอายุไม่ชอบไปพบปะกันในตอนค่ำ นอกจากนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับข้อจำกัดทางร่างกายที่ไม่สามารถไปร่วมกิจกรรมได้

4.2 ต้องเสียค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ค่าธรรมเนียมที่จะต้องเข้าร่วมกิจกรรม ทำให้ไม่สามารถมีรายได้เพียงพอต่อการเข้าร่วมกิจกรรม

4.3 ข้อแนะนำต่าง ๆ ของผู้สูงอายุมักจะไม่ได้รับความสนใจในการร่วมกิจกรรมกลุ่ม

การร่วมกิจกรรมลดลงไปนั้นมีความเกี่ยวข้องกับ สถานภาพทางสังคมและเพศด้วย ผู้สูงอายุเพศชายจะเข้าไปร่วมในกิจกรรมและผูกพันกับสมาคม องค์กรอาสาสมัคร น้อยกว่าผู้สูงอายุเพศหญิง ในการศึกษาของ Havighurst และ Albrecht อธิบายว่า ในชุมชนคนสูงอายุจำนวนมากนั้น ทั้งนี้มีเหตุผลเนื่องมาจากว่าส่วนหนึ่งจำนวนผู้หญิงหม้ายที่อายุ 60 ปีขึ้นไปมีจำนวนมาก พยายามสร้างโอกาสทางสังคมด้านต่าง ๆ Blaw (อ้างใน Wenger, 1982, p.211-229) อธิบายว่า ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความสามารถในขอบเขตที่กว้างกว่าเพศชาย มีเพื่อนมากกว่าเพศชาย ผู้สูงอายุเพศชายมักจะให้ความไว้วางใจในชีวิตครอบครัวและภรรยา ในขณะที่ผู้สูงอายุเพศหญิงอาจจะสนองความต้องการนี้ภายใน กลุ่มสมาชิกเพศเดียวกัน ผู้สูงอายุที่มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านสูงมีแนวโน้มจะเข้าไปเป็นสมาชิกของกลุ่มอาสาสมัคร เช่น สมาชิก กลุ่มศาสนา เป็นต้น โดยจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการใช้เวลาทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อส่วนรวมมากขึ้น และผู้สูงอายุมีการพึ่งพาครอบครัวลดลง

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม และวัฒนธรรมชุมชน

สุพัตรา สุภาพ นักสังคมวิทยาและวัฒนธรรม ได้กล่าวไว้ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี ไว้ว่า ได้มีนักเขียนหลายท่านได้จำกัดคำว่า วัฒนธรรมไว้คล้าย ๆ กัน เช่น Taylor กล่าวว่า เป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อนประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามารถอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม Broom และ Zelznick อธิบายว่าวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ

ประเพณี และความชำนาญที่คนเราได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม Bierstedt, Meehan และ Samuelson กล่าวว่า วัฒนธรรมคือส่วนทั้งหมดอันซับซ้อนอันประกอบด้วยทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาคิดและทำในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม

ปกติแล้ว คำว่าวัฒนธรรมมักจะใช้พูดกันเป็นประจำ เพราะคนที่มิวัฒนธรรมกับคนที่ไม่มีนั้นต่างกัน โดยบุคคลจะต้องประพฤติตนให้เหมาะสมตามสภาพของสังคม และวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์ มนุษย์จะเป็นผู้สร้างทะนุบำรุง ถ่ายทอดและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่มีวัฒนธรรม คือ มีวิธีเรียนรู้รับช่วงสืบต่อกันมาได้และสร้างสรรค์เพิ่มเติม การที่มนุษย์สามารถสร้างวัฒนธรรมได้ดี ก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายและจิตใจเป็นพิเศษเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง และสิ่งนี้เองทำให้มนุษย์แตกต่างกับสัตว์เพราะวัฒนธรรมทำให้คนเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม มีท่านผู้รู้อธิบายคำว่าวัฒนธรรมไว้มากมาย (หลังจากอธิบายเรื่องวัฒนธรรมของ Taylor แต่คำอธิบายของ Taylor มีผู้ยอมรับกันมาก Taylor กล่าวว่า วัฒนธรรมทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่น เพราะเรามีภาษา มีสถาบันต่าง ๆ มีศีลธรรม มีจารีตประเพณี มีการถ่ายทอดเพิ่มพูนสืบต่อกันมา และมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัย เราสามารถอธิบายความหมายของพฤติกรรมต่าง ๆ และสิ่งต่าง ๆ ด้วยการบอกเล่าหรือประดิษฐ์ขึ้นเป็นสัญลักษณ์

ไทยเรานั้น คำว่า "วัฒนธรรม" เป็นคำที่มีที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า "ธรรมเป็นต้นเหตุให้เจริญ" หรือ "ธรรมคือความเจริญ" มีใช้เป็นหลักฐานทางราชการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2483 เรียกว่า พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2483 กับฉบับที่ 2 เมื่อพุทธศักราช 2485

ต่อมาได้มีการประกาศให้พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ซึ่งเท่ากับยกเลิกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติทั้ง 2 ฉบับดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีกหลายประการ ส่วนสถาบันที่ดำเนินการในเรื่องวัฒนธรรม คือ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (ซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2485) และในปีเดียวกันนั้น ได้มีประกาศพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485 และมีพระราชกฤษฎีกาในเวลาต่อมา ที่กำหนดวัฒนธรรมแห่งชาติและกฎสำนักนายกรัฐมนตรีออกตามความในทางพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ตลอดจนประกาศสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ว่าด้วยวัฒนธรรมต่าง ๆ ตามลำดับ

ส่วนความหมายของวัฒนธรรมในภาษาไทยนั้น ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

"วัฒนธรรม" หมายถึง ลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน (เป็นการชี้ชวน เชิญชวน วิงวอนให้ประชาชนร่วมกันทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขดัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือดัดแปลงตามมาตรฐานความดีความงามขึ้นใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไป จนถึงอนุชนรุ่นหลัง)

จากคำอธิบายข้างต้นพอจะกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง เพราะเป็นวิถีชีวิต ที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม

การที่มนุษย์มีความแตกต่างกันอาจจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรม เช่น พวกชาวป่า พวกเอสกีโม และชาวโรมันโบราณ หรือแม้พวกนักบริการ นักบัญชี ก็เป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นชาติที่เจริญแล้วหรือล้าหลัง มีความเป็นวัฒนธรรมเท่ากันในแง่ที่เป็นแบบแผนของการดำรงชีวิต

สรุปแล้ววัฒนธรรมมีความครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

องค์ประกอบของวัฒนธรรม

1. **องค์วัตถุ** คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียน เครื่องจักร สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา สัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมายหลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

2. **องค์การ** หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอนเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญ

ที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธกรรม การถูกเสื่อ สภากาชาด วัด สหประชาชาติ (องค์การใหญ่ที่สุด) ฯลฯ โดยทั่วไปบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อกำหนดการตามวัตถุประสงค์บางอย่าง และวัตถุประสงค์ก็อาจเป็นเรื่องไม่ใหญ่โตก็ได้ เช่น สมาคมนักเรียนเก่า ร่วมกัน เพื่อผดุงรักษาชื่อเสียงของโรงเรียนหรืออาจเป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น รวมกันเพื่อป้องกันประเทศชาติให้พ้นภัย

3. **องค์พิธีการ** เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากก็น้อย รวมตลอดถึงพิธีการแต่งกายและรับประทานอาหาร เช่น เวลาไปงานที่เป็นทางการของทางราชการ หญิงมักจะต้องแต่งชุดไทย ชายก็แต่งชุดเต็มยศ หรือการเลี้ยงดูอาหารปัจจุบันในงานต่าง ๆ ก็มักจะออกมาในรูปแบบูฟเฟต์ ดินเนอร์ ชันโตก เป็นต้น โดยพิธีการเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพของสังคม

4. **องค์คติ** หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอดจนอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องการมีฟ้าเดียวเมียบเดียว ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว หรือหลายองค์ ตลอดจนอุดมการณ์ ทัศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่ ซึ่งแล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน

ลักษณะของวัฒนธรรม

1. เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ เนื่องจากมนุษย์เราแตกต่างจากสัตว์ในแง่ที่เราอาศัยสัญชาตญาณกระทำการต่าง ๆ ได้น้อยมากหรือไม่ได้เลย และการเรียนรู้ก็ต้องเรียนรู้จากมนุษย์ด้วยกันโดยเฉพาะจากกลุ่มที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่น หุงข้าว ทอดไข่ แกง แต่งกาย การนั่ง การเดิน ร้องเพลง การใช้พลังงานจากดวงอาทิตย์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ต้องการเรียนรู้มาก่อน เป็นสิ่งที่ไม่ได้มาโดยกรรมพันธุ์ แต่เราเรียนสิ่งที่ใช้อยู่ในสังคมที่เราเป็นสมาชิกอยู่ เช่น เราเรียนรู้วิธีดำนา หว่านข้าว อ่านหนังสือ สร้างเรือ ก็เพราะว่าสังคมดังกล่าวมีอยู่แล้ว ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ไม่ใช่ถ่ายทอดทางชีวภาพ หรือกรรมพันธุ์ดังกล่าวมา และการเรียนรู้อยอมทำให้เกิดปฏิกิริยาโต้ตอบสัมพันธ์กัน ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย เช่น บุคคลที่ถูกกั้นออกจากสังคมให้อยู่โดดเดี่ยวจะไม่มีวัฒนธรรม Kingsley Davis ยกตัวอย่างเด็กหญิงนอกสมรสคนหนึ่งที่ถูกค้นพบภายในห้องใต้หลังคาบ้านในมลรัฐเพนซิลเวเนีย โดยเด็กคนนี้มีใครสนใจ ไม่ได้รับการฝึก

อบรมใด ๆ ทั้งสิ้น ที่เธอรอดชีวิตอยู่มาได้ก็เพราะมีการให้อาหารเธอพออยู่รอดไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ตอนที่มีคนไปพบเธอนั้นเธอพูดไม่ได้ เดินไม่ได้ และแม้แต่การนั่งให้ตรงก็ทำไม่ได้ และก็เชื่อว่าเธอตาบอดและหูหนวกด้วย Davis กล่าวว่าสุขภาพของเธอแสดงให้เห็นว่าปัจจัยทางชีววิทยาไม่อาจสร้างเธอให้เป็นคนที่สมบูรณ์ได้ถ้าเธอต้องถูกปล่อยให้อยู่คนเดียว (เธอตายเมื่ออายุ 10 ขวบ) พอมาขณะนี้เธอสามารถเรียนรู้ทิศทางต่าง ๆ เล่นลูกปัด ชีตต่าง ๆ ได้ รักษาความสะอาดของเสื้อผ้า ล้างมือ แปรงฟัน ฯลฯ ที่เธอสามารถทำที่กล่าวมาได้เพราะเธอได้รับการเรียนรู้จากผู้อื่น แม้เธอจะทำไม่เหมือนกับเด็กในวัยเดียวกัน แต่ก็ยังดีกว่าสภาพตอนที่มีคนไปพบเธอเมื่อครั้งแรก เพราะเธอสามารถเรียนรู้การปฏิบัติบางประการที่สังคมใช้กัน

2. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมจะต้องเรียนรู้ แม้ว่าจะเป็นการเรียนแบบไม่รู้ตัวก็ตาม (เพราะวัฒนธรรมเป็นของที่มีอยู่แล้วในสังคม) วัฒนธรรมจะต้องมีการสอน แม้จะไม่จงใจก็ตาม ถ้าวัฒนธรรมต้องสิ้นสุดหรือสูญหายไป ก็แสดงว่าคนรุ่นก่อนไม่ได้ถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นต่อมา เช่น คนในปัจจุบันไม่มีวิธีการดองศพ ทำมัมมี่แบบของชาวอียิปต์ หรือยากกลางบ้านของไทยบางชนิดไม่มีใครรู้ส่วนผสม ดังนั้น คนรุ่นต่อมาจึงอาจจะต้องคิดค้นวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่

เราจะเห็นได้ว่าบุคคลเกิดในสังคมใด ก็เรียนรู้ตามวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เพราะวัฒนธรรมเป็นของที่มีอยู่แล้วในสังคมเพียงแต่ถ่ายทอดกันไปเท่านั้น และบุคคลรุ่นต่อ ๆ มาเพียงแต่ปรับปรุงคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เป็นการสร้างความเจริญให้แก่วัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ให้อยู่ในระดับสูงขึ้น การที่วัฒนธรรมสามารถถ่ายทอดกันได้ ก็เพราะมนุษย์มีภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดภาษาจึงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้กันในทุกวัฒนธรรม ภาษาก็มีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนหรือสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่ใช้แทนความหมาย ภาษาจึงทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ เพราะสัตว์เลียนเสียงจากเครื่องหมาย ที่สัตว์สามารถจะสังเกตได้ด้วยสัญชาตญาณไม่ใช่จากความเข้าใจ ดังนั้นเครื่องหมายจึงไม่ใช่สิ่งที่สัตว์ได้ให้ความหมายลงไปว่าหมายถึงอะไร แต่มนุษย์เรียนรู้จากสัญลักษณ์ โดยใช้ความเข้าใจและกำหนดลงไปว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้หมายถึงอะไรและความหมายว่าอย่างไร ภาษาจึงช่วยให้นักมนุษย์ได้แสดงความรู้สึก และทำความเข้าใจกับผู้อื่นได้ภาษาจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม ถ้าปราศจากภาษา วัฒนธรรมจะไม่มี การสะสมเพิ่มพูน

วัฒนธรรมในความหมายทางสังคมวิทยา จึงไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์มีอยู่ร่วมกันเพื่อมนุษย์ด้วยกัน ถ้านักประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใดได้ แต่ไม่ได้เปิดเผยให้บุคคลอื่นได้ร่วมใช้และเรียนรู้ โดยใช้เพียงคนเดียวไม่ถือว่าเป็นวัฒนธรรม

3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบการดำรงชีวิต ความคิดเรื่องวัฒนธรรมทำให้สามารถจำแนกวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งจากอีกสังคมหนึ่ง เป็นวัฒนธรรมชาวเขาต่างกับวัฒนธรรมของชาวไทย อิสลามก็ต่างกับวัฒนธรรมของชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธ โดยนัยนี้วัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกชาติหรือทุกยุคทุกสมัย แต่พอจะกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของชาวไทยก็ดี อเมริกาก็ดี ญี่ปุ่นก็ดีหรือชาติอื่น ๆ จะมีวิถีชีวิตที่เป็นลักษณะของตนเอง จึงไม่ถือว่าวัฒนธรรมของใครสูงต่ำ ล้าหลัง ป่าเถื่อน ฯลฯ กว่าของอีกวัฒนธรรมหนึ่ง เป็นการสอนให้มนุษย์เข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน

4. เป็นสิ่งไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการค้นสิ่งใหม่ ๆ หรือปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น เดิมชาวไทยมีความคิดว่าผู้หญิงควรอยู่บ้านเลี้ยงลูกดูแลบ้านเรือน ปัจจุบันเราจะเห็นหญิงทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับชายมากขึ้น หรือเรื่องความคิดการเมือง เสรีภาพ ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะมีคนที่มีความคิดแบบเก่า ๆ คัดค้านบ้างเป็นธรรมดาของสังคมที่กำลังพัฒนาหรือพัฒนาที่ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนเหมือนกันหมดทุกคนเรียกว่า cultural lag ซึ่งถ้าเราเข้าใจถึงข้อขัดกันนี้ได้ก็จะเป็นแนวทางในการช่วยสร้างวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ได้มาก

วัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมชุมชน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวในลักษณะทางการศึกษาไว้ ประกอบด้วย 4 ประเด็นด้วยกัน คือ

1. การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ผ่านมา มักจะเกี่ยวข้องกับรัฐหรือพระมหากษัตริย์หรือข้าราชการ
2. วัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ
3. ยังไม่มีการศึกษาวัฒนธรรมต่างประเทศส่วนที่ก้าวหน้าอย่างลึกซึ้งจนถึงขั้นเอามาประสานได้กับวัฒนธรรมพื้นเมือง
4. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ

ประเด็นที่ 1 : การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ผ่านมา มักจะเกี่ยวข้องกับรัฐหรือพระมหากษัตริย์หรือข้าราชการ การศึกษาที่เป็นระบบ ระเบียบเป็นการศึกษาที่มีการจดเอาไว้อย่าง

ชัดเจน จะว่าด้วยพระราชพิธีต่าง ๆ หรือพระราชพงศาวดาร หรือเป็นระเบียบประเพณีราชสำนัก เป็นการศึกษาที่เรียนเรื่องราวกันในโรงเรียน เวลาที่เราพูดถึงการแต่งกาย คนตรีและอาหาร เท่าที่ได้มีการรวบรวมเป็นปึกแผ่น เป็นตำรับตำรา ก็มักจะเป็นของพวกชาววัง เช่น ตำรับสายยาวภา ในเรื่องการทำอาหาร แต่ถ้าเป็นตำราอาหารของทางเหนือก็ยังไม่เคยเห็น หรืออาจจะมีแต่ยังไม่รวบรวมเป็นปึกแผ่น ทางด้านศาสนาก็เช่นกัน ศาสนาพุทธที่ได้รับการเผยแพร่เป็นศาสนาที่ค่อนข้างจะหนักไปทางด้านสนับสนุนการคงอยู่ของลำดับชั้นในสังคม ยอมรับเรื่องบุญกรรม รัฐไทย จำแนกคนออกเป็นลำดับต่าง ๆ โดยที่ศาสนาพุทธก็ไม่ได้ได้แย่งการมีลำดับชั้นนั้น ๆ ในหมู่สงฆ์เองก็มีลำดับชั้นต่าง ๆ ถดถอยกันลงไป ชั้นสมเด็จ ชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ฯลฯ ตั้งแต่สมัยอยุธยาพระพุทธรูปก็ถูกประดับด้วยเครื่องยศ ที่เรียกว่าพระพุทธรูปทรงเครื่อง

รัฐไทยผูกขาดการเป็นเจ้าของถิ่น ผูกขาดชีวิต ผูกขาดการค้าระหว่างประเทศ และผูกขาดพิธีกรรม ดังนั้น ในเรื่องของวัฒนธรรมไทยถ้าจะมีการรวบรวมเป็นระเบียบแบบแผน ก็จะเกี่ยวข้องกับรัฐหรือเป็นวัฒนธรรมที่รัฐสนับสนุนวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับรัฐนี้ปรากฏในรูปแบบที่ค่อนข้างจะโอโราพ เนื้อเรื่องจริงหรือเหนือมนุษย์

ประเด็นที่ 2 : วัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่ แต่ยังไม่ได้มีการศึกษาอย่างเป็นระเบียบ ความเชื่อเรื่องผี การบูชาบรรพบุรุษและเครือญาติพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ นิทานพื้นบ้าน คนตรี อาหาร การรื่นเริง งานบุญงานปอย เหล่านี้มีอยู่ มีความสำคัญต่อการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวบ้าน เช่น ประเพณีไหว้ผีปู่ตาหรืองานบุญ ซึ่งส่งเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความสามัคคีของหมู่บ้าน มีผลต่อการลงแขก ต่อการปลูกข้าว ต่อการผลิตของหมู่บ้านนิทานพื้นบ้านก็มักจะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากินและชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เช่น นิทานพื้นบ้านที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นเรื่องการจับนก สาระมีว่าชาวบ้านเอาขางไม้ทำที่ดั้นไม้ เมื่อฝูงนกใหญ่บินมาเกาะ นกก็บินต่อไปไม่ได้ ชาวบ้านเลยจับนกได้ทั้งฝูง ประเพณีงานปอยหรืองานประเพณีกรรมต่าง ๆ การเรียกขวัญทำให้ชาวบ้านมีชีวิตชีวา ทำให้เกิดพลังที่จะทำงาน ที่จะต่อสู้กับชีวิตที่ยากลำบากของเขาความรื่นเริงของชาวบ้านดูเผิน ๆ ไม่มีระเบียบแบบแผนอะไร แต่ความจริงแล้วความไม่เป็นระเบียบแบบแผนของชาวบ้านเป็นที่มาความมีชีวิตและมีพลังของชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้านมีเอกลักษณ์ของตัวเอง ส่งต่อกันด้วยปาก พูดหรือบอกเล่าต่อ ๆ กันไป หรือสอนในครอบครัว ในชุมชน แต่ก่อนนี้ไม่นิยมบันทึกเอาไว้ ไม่เหมือนวัฒนธรรมทาง

ด้านรัฐที่มีการบันทึก เอกลักษณ์สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมพื้นบ้านคือเกี่ยวข้องกับการผลิตและชีวิต

ที่ผ่านมามีการศึกษาวัฒนธรรม แต่ไม่เน้นวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทำให้การศึกษาวัฒนธรรมห่างจากชีวิต เพราะวัฒนธรรมส่วนที่ใกล้กับการทำมาหากินและชีวิตเราไม่ได้ศึกษาจนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ วัฒนธรรมที่เราศึกษาจึงไม่ค่อยเกี่ยวกับชีวิต เป็นการศึกษาวัฒนธรรมว่าสวยงามอย่างไร จะจรรโลงวัฒนธรรมโดยเฉพาะของรัฐอย่างไร เพราะวัฒนธรรมเหล่านั้นถูกถือว่าดำรงอยู่ตลอดกาล ไม่ว่าจะเวลาหรือยุคสมัยจะเปลี่ยนไปอย่างไร เพราะไม่ได้โยงวัฒนธรรมกับวิถีการผลิตหรือการก่อรูปของสังคม ก่อนข้างมองวัฒนธรรมในแง่หยุดนิ่ง ปัญหาอีกประการหนึ่งคือมีความสนใจน้อยในเรื่องวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนชาติไทยที่อยู่นอกประเทศ เพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับรัฐ ชนกลุ่มน้อยไกลหรือเกินจากรัฐ คนไทยที่อยู่นอกประเทศอาจมีความเกี่ยวพันกับชาวบ้านไทยในประเทศ แต่ว่าก็เกี่ยวข้องน้อยมากกับหน่วยการปกครองส่วนกลางของประเทศไทย ดังนั้นวัฒนธรรมชนกลุ่มน้อยหรือคนไทยที่ไม่ได้อยู่ในประเทศไทยก็ย่อมถูกละเลยไป

ประเด็นที่ 3 : ยังไม่มีการศึกษาวัฒนธรรมต่างประเทศส่วนที่ก้าวหน้าอย่างลึกซึ้ง จนถึงขั้นเอามาประสานได้กับวัฒนธรรมพื้นบ้าน การศึกษาวัฒนธรรมต่างประเทศโดยเฉพาะตะวันตกความจริงมีประโยชน์มาก เพราะว่าถ้าเราศึกษาอย่างลึกซึ้ง เราจะสามารถปรับปรุงแบบของวัฒนธรรมตะวันตกให้มีรูปแบบที่ประสานได้กับวัฒนธรรมพื้นบ้านของเรา จะทำให้วัฒนธรรมพื้นบ้านของเรามีพลังพลวัต ข้อนี้รู้สึกว่าคุณปู่ทำไปได้ดี เริ่มตั้งแต่สมัยเมจิ คุณปู่ไปศึกษาวัฒนธรรมฝรั่ง แล้วคุณปู่นำเอามาผสมกลมกลืนกับของเขเอง เขารับวัฒนธรรมฝรั่งมา แต่เอามาปรับให้อยู่ในรูปแบบซึ่งคนญี่ปุ่นได้รับ วัฒนธรรมตะวันตกจึงได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่น โดยที่วัฒนธรรมเดิมของเขา ของชาวบ้านก็ยังคงมีอยู่ ขอยกตัวอย่าง มีขนมคุกกี้ชนิดหนึ่งของฝรั่ง แต่คุณปู่เอามาทำให้อยู่ในรูปแบบเป็นใบไม้ชนิดที่คนญี่ปุ่นคุ้นเคย ทำกล่องแบบญี่ปุ่น ส่วนผสมข้างในเป็นฝรั่งนั่นเอง วัฒนธรรมฝรั่งจึงถูกแปลงให้อยู่ในฟอร์มซึ่งชาวบ้านของเขาสามารถรับเป็นวิถีชีวิตและเข้าถึงได้ สิ่งนี้ไทยเรายังไม่ได้ทำเท่าไร เราเอารัฐธรรมนูญของตะวันตกมา แต่เรายังไม่มีความซาบซึ้งกับจิตใจประชาธิปไตย เรานำเทคนิควิธีมา กดปุ่มเครื่องจักรก็เดิน แต่เราไม่ได้ซาบซึ้งว่าทำงานอย่างไรมีประสิทธิภาพ เราคิดอย่างมีเหตุผล คิดอย่างวิทยาศาสตร์เต็มที่แล้วหรือยัง หรือเราเพียงถือว่ากดปุ่ม เราก็มีวัฒนธรรมตะวันตกแล้วเราได้ศึกษาวัฒนธรรมตะวันตกส่วนที่ก้าวหน้ากันเพียงพอแล้วหรือ แล้วได้ปรับรูปแบบให้อยู่ในรูปแบบที่เรามาผนวกเข้ากับวัฒนธรรม

ไทยให้เป็นหนึ่งเดียวกันแล้วหรือ เราทำหรือยัง เรื่องเสรีภาพ เรื่องความสำคัญของมนุษย์ เรื่องประชาธิปไตยโดยเรียกได้ว่าเป็นความคิดมนุษยชาติส่วนที่ก้าวหน้า เราได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง แล้วเอามาผนวกเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจิตใจเราแค่ไหน

ประเด็นที่ 4 : ประเด็นสุดท้าย: วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยเรา เพราะว่าในประเทศไทยวัฒนธรรมกรรมพิธี วัฒนธรรมของพ่อค้า หรือผู้มีทรัพย์สินอ่อนแอ เดิมมามีลักษณะเป็นจีน วัฒนธรรมส่วนนี้ของเราไม่มีเวลาพัฒนามามาก ในตะวันตกกว่าที่พวกกรรมพิธีจะพัฒนาขึ้นมาได้ มีระบบสมัยใหม่ขึ้นมาได้ มีระบบการค้าวัฒนธรรมระบบเสรีนิยมขึ้นมา เขาใช้เวลาพัฒนายาวนาน ตั้งแต่สมัยเรอเนซองส์สมัยการเกิดเมืองในศตวรรษที่ 10-11 ของไทยเราไม่มีเวลาพัฒนาอย่างนั้นวัฒนธรรมของคนชั้นกรรมพิธีของเรามาจากภายนอกและมีลักษณะที่ไม่ใช่เป็นไทยเราขาดวัฒนธรรมของคนชั้นกลางที่มีทรัพย์สินมองไปเราไม่มีวัฒนธรรมส่วนนี้ที่เข้มแข็ง เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมที่เป็นไทยก็อยู่ที่พื้นบ้านของเรา วัฒนธรรมพื้นบ้านของเราพัฒนามานานแล้ว

อาจสรุปความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านในเมืองไทย 4 ข้อ คือ

ข้อ (ก) เมื่อไม่มีวัฒนธรรมกรรมพิธี หรือวัฒนธรรมกรรมพิธีอ่อนแอวัฒนธรรมพื้นบ้านก็ต้องทำหน้าที่แทนที่วัฒนธรรมกรรมพิธีด้วย คือนำเอาวัฒนธรรมพื้นบ้าน นำเอาความเป็นไทยนี้ให้ผู้มีทรัพย์สินซึ่งเป็นจีนหรือมีเชื้อสายจีน ถึงจะมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาประเทศ หรือมีเอกลักษณ์ร่วมกับคนแห่งประเทศไทย เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมพื้นบ้านไม่ใช่เพื่อชาวบ้านเพื่อชาวนาเท่านั้น แต่เพื่อพ่อค้าด้วย วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยจึงควรเป็นวัฒนธรรมของหลายชนชั้น ไม่เฉพาะของชนชั้นชาวนาชนชั้นเดียว

ข้อ (ข) คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านไม่ใช่อยู่ที่เพราะเป็นการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาเท่านั้น แต่อยู่ที่คุณค่าทางจิตใจ ด้านความรู้สึก ด้านที่เรียกว่าพลังศีลธรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านมีค่าทางศีลธรรม มีค่าทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทยสำหรับสังคมไทย มีความสำคัญเพราะเป็นสิ่งมีคุณค่าและเป็นคุณค่าทางจิตใจกระทบส่วนที่ลึกสุดของความรู้สึก สิ่งนี้จะนำไปสู่เอกลักษณ์และการรวมกลุ่ม ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาประชาธิปไตย และความสำคัญของประชาชน

ข้อ (ค) ในสภาพปัจจุบันที่วัฒนธรรมส่วนไม่ดึงจากประเทศที่เรียกว่าวัฒนธรรมบริโศกกำลังโถมเข้ามา ไม่มีเวลาพอที่จะไปพัฒนาวัฒนธรรมอันอื่นมาต่อต้านให้ทัน ไทยมีวัฒนธรรม

พื้นบ้านอยู่แล้ว เราน่าจะสามารถที่จะฟื้นฟูและปรับปรุงให้อยู่ในรูปแบบที่เหมาะสม ในเวลาประวัติศาสตร์ที่สั้นนี้ เราไม่สามารถพัฒนาวัฒนธรรมอะไรอื่นมาแทนได้ เพราะการพัฒนาเอามาอย่างฉาบฉวยนั้นไม่มีประโยชน์ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ลึกเหลือเกินในตัวคน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ทั้งสอดคล้องกับการพัฒนาแบบพึ่งตัวเอง และเป็นเกาะต่อต้านการครอบงำของวัฒนธรรมบริโภคของต่างประเทศ

ข้อ (ง) สำหรับประชาชน วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นจุดที่จะเป็นพื้นฐานเพื่อปรับรับส่วนที่ก้าวหน้าของวัฒนธรรมต่างประเทศ ถ้าปัญหาประชาชนไทยรับวัฒนธรรมต่างประเทศทั้งดุ้น และพยายามที่จะยึดยึดวัฒนธรรมนั้นให้ชาวไทย เขาจะทำไม่สำเร็จ เขาเองก็จะรู้สึกแปลกแยกจากสังคมไทย แล้วขาดพลังที่จะผลักดันสังคมไทยให้ก้าวหน้า ตรงข้ามถ้าเขากลับไปหารากในสังคม ชิมซับวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีต้นทุนที่เป็นตัวของตัวเองก่อน และปรับวัฒนธรรมส่วนที่ก้าวหน้า จากต่างประเทศเข้ามาผสม เขาจะเป็นปัญญาชนของประชาชน มีเอกลักษณ์และความเชื่อมั่นในตัวเองอาจสามารถเป็นผู้นำคนหนึ่งของสังคมไทย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้สูงอายุในความหมายโดยทั่วไป จะหมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป สุขภาพร่างกายจะเสื่อมถอยลงตามกาลเวลา และประสบการณ์ตลอดชีวิตที่ผ่านมา ศักยภาพในการทำงานของสรีระทุกส่วนจะเสื่อมและลดน้อยลง เช่น การรับฟัง การมอง การรับรู้ พลังในการทำงาน แต่ทั้งนี้ก็ยังขึ้นอยู่กับการใช้งานของร่างกายและการดูแลรักษาสุขภาพของแต่ละคน ดังนั้นกลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ในวัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน จึงมีความแตกต่างกันออกไป บางคนสุขภาพร่างกายยังแข็งแรง ผิวหนังเหี่ยวย่นไม่มากนัก และสามารถทำงานได้ตามปกติ แต่บางคนร่างกายอ่อนแอลง ระบบการทำงานภายในร่างกายลดน้อยลง และอาจมีโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มากมายเข้ามาแทรกซ้อนรุมเร้าให้เสื่อมถอยเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ คนสูงอายุมักเกิดความเปลี่ยนแปลงอีกหลายด้าน ทั้งความต้องการพฤติกรรมที่แสดงออก รวมไปถึงด้านอารมณ์ และจิตใจซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตในช่วงเวลาที่เหลืออยู่ลง ดังจะเห็นได้จากนักทฤษฎี และนักจิตวิทยาจำนวนมากได้กล่าวอย่างสอดคล้องตรงกันว่า เมื่อมนุษย์เราเข้าสู่วัยชรา ร่างกาย อารมณ์ และจิตใจจะเปลี่ยนแปลงไป และจะมีปัญหาเกิดขึ้นมากมายต่อผู้สูงอายุ ปัญหาในกลุ่มผู้สูงอายุจะเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันบ้างตามพื้นฐานของชีวิต และสิ่งแวดล้อมของแต่ละคนอย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าโดยธรรมชาติจะเป็นเช่นนั้น

แต่ก็ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมายที่จะเป็นตัวแปรได้ว่า การดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุจะเป็นไปในทิศทางใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมาชิกในครอบครัว และสังคมสิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่

ในด้านการดำเนินชีวิตทางด้านเศรษฐกิจก็จะมีผลแตกต่างกัน คือ ในชุมชนนั้นมีทั้งคนที่มีความฐานะยากจน และฐานะปานกลางค่อนข้างดี การมีฐานะต่างกันนี้ จะมีผลต่อบุคคลนั้น เมื่อถึงวัยที่เรียกว่าสูงอายุแล้ว ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจต่างกัน ก็จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมแตกต่างกันไปด้วย และความแตกต่างอีกประการหนึ่งที่ผู้สูงอายุต้องประสบในช่วงอายุมากขึ้น คือ ความแตกต่างทางเพศ กล่าวคือ ผู้หญิงหลังจากแต่งงานมีลูกแล้ว ซึ่งปกติในขณะยังไม่เข้าสู่วัยสูงอายุ ต้องรับภาระเกี่ยวกับครอบครัว เช่น ดูแลเรื่องอาหารการกินให้กับสามี ลูกและรับผิดชอบงานบ้านการเรือนอยู่แล้ว ภายหลังจากเข้าสู่วัยที่อายุมากขึ้น ผนวกกับสามีได้ตายจาก ไป ทำให้ต้องขาดที่พึ่ง ขาดรายได้หลัก ทำให้ผู้สูงอายุหญิงจำเป็นต้องรับภาระในด้านการหารายได้เอง ในบางรายต้องรับผิดชอบทั้งการหารายได้ ต้องดูแลหลานและลูก รวมทั้งต้องรับผิดชอบงานบ้านเกือบทุกอย่าง กรณีผู้สูงอายุบางราย ลูกหลานก็จะเอาใจใส่ดูแลผู้สูงอายุเป็นอย่างดี ทำให้ผู้สูงอายุไม่ลำบากมากนัก แต่ในทางตรงกันข้ามผู้สูงอายุบางรายที่ขาดการเอาใจใส่ดูแลจากลูก ๆ ต้องเผชิญกับความลำบากหลายอย่าง โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่เป็นหญิงมากกว่าชาย

นอกจากนี้กิจกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้สูงอายุนั้น เห็นได้ว่ากิจกรรมส่วนมากของผู้สูงอายุจะเกี่ยวกับด้านศาสนา เช่น งานบุญที่วัด งานปอยหลวง วันพระวันศีล เป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่าเป็นสิ่งเดียวที่ผูกพันด้านจิตใจมากกว่าอย่างอื่น ส่วนงานสังคมอื่น ๆ เช่น งานศพ งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ผู้สูงอายุก็จะเข้าร่วมงานเสมอถ้าหากได้รับเชิญ และทั้งนี้บางงานก็ขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับผู้เป็นเจ้าของงาน ส่วนการพบปะสังสรรค์กันผู้สูงอายุจะมีความสัมพันธ์กับคนในวัยเดียวกันมากกว่าที่จะสัมพันธ์กับคนในวัยที่อ่อนกว่า และยิ่งอายุเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ความสัมพันธ์ที่เคยมีกับคนในวัยเดียวกันก็ลดน้อยลงตามลำดับ โดยเฉพาะกับคนวัย 80 ปี ขึ้นไป การพบปะสังสรรค์ การทำกิจกรรมทางสังคมก็ลดลงด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะว่า วัยอายุที่เริ่มแก่เฒ่าชราภาพลง สุขภาพร่างกายที่เริ่มเสื่อมทรุด เดินเหินไปมาไม่สะดวก ไม่เอื้ออำนวยต่อการที่จะประกอบกิจกรรมสะดวกเหมือนเดิม ซึ่งจะแตกต่างกับกลุ่มผู้สูงอายุระหว่าง 60-75 ปี ซึ่งสุขภาพร่างกายยังแข็งแรง มีการติดต่อสัมพันธ์กับคนในวัยเดียวกันมากกว่าคนที่อายุ 80 ปี ขึ้นไป ในการศึกษาที่ผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีที่ปรากฏในบทที่สอง ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวมา